

Κ. ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ

**ΦΟΡΜΑΛΙΣΜΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ
ΔΕΣΜΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ**

Κ. ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ

ΦΟΡΜΑΛΙΣΜΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΕΣΜΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

Η πολιτική πράξη επιδιώκει την δικαιολόγησή της αναφερόμενη σε μη αποδεκτές καταστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας που την καθιστούν «αναγκαία» για να τις αλλάξει, ή σε αποδεκτές καταστάσεις που απειλούνται και την καθιστούν «αναγκαία» προκειμένου να αποτρέψει τις απειλές. Αναφέρεται δηλ. σε κριτήρια αποδοχής ή απόρριψης της πραγματικότητας που επιτρέπουν στους δρώντες να αποφασίζουν πότε και πώς να προχωρήσουν από την έλλειψη του πράττειν στο «ορθό» πράττειν. Τέτοια κριτήρια χρησιμοποιούνται τόσο όταν τα ισχύοντα θετικά - νομικά πλαίσια επιτρέπουν το πολιτικό πράττειν, όσο κι όταν το απαγορεύουν. Χαρακτηριστικό για την τελευταία περίπτωση είναι το ηρωϊκό πράττειν σε δικτατορικά καθεστώτα με περιχομενική αναφορά στους πολιτικούς όρους αναπαραγωγής της κοινωνίας¹.

Η ανάλυση των ορθοπρακτικών κριτηρίων παρουσιάζει μεθοδολογικές δυσχέρειες ιεράρχησης και αξιολόγησης των προβαλλομένων επιχειρημάτων (λ.χ. πραγματιστικών, ηθικών, ιστορικών κ.λ.π.), δυσχέρειες που γίνονται μεγαλύτερες από την πολιτικοποίηση που υφίσταται η ίδια η συζήτηση για τα πράγματα αυτά.

Στην κλασική θεωρία της πολιτικής τις πρώτες «λειτουργιστικές» θεμελιώσεις του πολιτικού πράττειν του Hobbes και του Hume διαδέχονται συστήματα φυσικοδικαϊκής κανονιστικότητας, όπως αναπτύχθηκαν στο έργο του J. Locke και του J.J. Rousseau. Στα συστήματα αυτά διατυπώνονται κριτήρια που «θα πρέπει» να καθοδηγούν το πράττειν, προκειμένου αυτό να θεωρηθεί ως ορθό. Για να είναι όμως τα κριτήρια αυτά δεσμευτικά, θα πρέπει να υπερβαίνουν την ιστορική περιστασιακότητα, να μην εξαρτώνται δηλ. από αυτήν, αλλά μάλλον να την «θεμελιώνουν», είτε με αναφορά σε αξιακά πλαίσια (λ.χ. φυσικά δικαιώματα), είτε συγκροτώντας τους υπερβατολογικούς της όρους.

Ο τύπος υπερβατολογικής ανάλυσης παίρνει την πιο επεξεργασμένη του μορφή στην Πρακτική Φιλοσοφία του Κάντ, η οποία συνδέει την ιδέα του ορ-

θού πράττειν με έναν ηθικό φορμαλισμό του κανόνα. Η παράδοση αυτή συνεχίζεται με διάφορες μορφές τον 19ο και 20ο αιώνα μέχρι τις σύγχρονες φορμαλιστικές θεωρητικές κατασκευές. Με την ιδέα ότι ο φορμαλισμός των γενικών κανόνων είναι το κατ' εξοχήν κριτήριο της ορθοπραξίας η καντιανή παράδοση αντιπαράκειται στις ιστορικές σχολές που αναζήτησαν τέτοια κριτήρια στις ιστορικές ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν τους διάφορους τύπους θεσμοποίησης αστικών πολιτικών κοινωνιών. Η κριτική των Φορμαλιστών υπογράμμισε ότι οι ιστορικές αναφορές στην ιδιαιτερότητα των συνθηκών οδηγούν στο να απαλλαγεί η θεωρία από οποιαδήποτε ορθοπρακτική δέσμευση. Ο ιστορισμός εισάγει κατά την κριτική έναν τύπο πρακτικής ανευθυνότητας που λειτουργεί νομιμοποιητικά για τα καθιερωμένα ιστορικά συστήματα προνομίων (τα οποία αναγορεύονται ως έγκυρα μόνον από τον λόγο της ιστορικής τους κατίσχυσης ή αντοχής).

Από την πλευρά τους οι ιστορικές σχολές από τα τέλη του 18ου αιώνα και καθ' όλον τον 19ο αιώνα καταγγέλλουν τις φορμαλιστικές θεμελιώσεις ως αφηρημένες. Η ιστορική κριτική τονίζει ότι με την μη - θεματοποίηση ιστορικών περιεχομένων η φορμαλιστική προβληματική της ορθοπραξίας απομακρύνεται από αυτό που επιδιώκει, δηλ. από την θεωρητικά θεμελιωμένη αντιμετώπιση των ουσιαστικών στοιχείων της πολιτικής. Με το να εντοπίζει το ουσιώδες στο μορφικό ο φορμαλισμός κινδυνεύει να υπαγάγει στην γενική μορφή το οιοδήποτε περιεχόμενο (ένα εγγεγραμμένο επιχείρημα που μπορούμε να συναντήσουμε στις πλέον διάφορες ιστορικές εκδοχές έως τις μέρες μας).

Από την εποχή του Herder, μέχρι την ιστορική σχολή του Δικαίου, τον οικονομικό ιστορισμό ως τον σύγχρονο ιστορικό νεοφιλελευθερισμό θα τονισθεί ένας μεθοδολογικά προσανατολισμένος σχετικισμός των ιστορικών περιστάσεων ως βάση της συλλογιστικής για το ορθό πράττειν απέναντι σε φορμαλιστικές προσπάθειες θεμελίωσής της.

Η διένεξη μεταξύ φορμαλιστών και ιστοριστών επικέντρωσε την συζήτηση σε ορισμένα κεντρικά ερωτήματα για τον χαρακτήρα μιας «δεσμευτικής» θεωρίας περί του πρακτέου. Το κεντρικό ερώτημα είναι κατά πόσον είναι δυνατή η παραγωγή ορθών κανονιστικών πλαισίων από πραγματικές κοινωνικοπολιτικές διαδικασίες. Το ερώτημα αυτό είναι συνυφασμένο με το ερώτημα για την μεθοδολογία με την οποία μπορεί να παραχθεί μία θεωρία τέτοιων κανόνων (προφανώς θα είναι μία μεθοδολογία με αναφορά στο αντικείμενο, σε συγκεκριμένου τύπου κοινωνίες).

Οι απαντήσεις και οι δυσχέρειες απαντήσεων στα μεθοδολογικά αυτά ερωτήματα οδηγούν σε επανατοποθέτηση του προβλήματος με αφετηρία ερωτήματα για την έννοια της «παραγωγής» ορθοπρακτικής θεωρίας από κοινωνικοπολιτικές διαδικασίες και συνθήκες. Φαίνεται ότι είναι χρήσιμη μια διάκριση μεταξύ μιας αναγωγιστικής και μιας περιεκτικής έννοιας της παραγωγής κανόνων. Ένας στενός αναγωγισμός οδηγεί στον ιστορισμό, δεδομένου ότι με την αλλαγή κάθε φορά του κοινωνικοπολιτικού πλαισίου θα αλλάζουν αυτά τα κανονιστικά πλαίσια και τα κριτήρια του ορθού και θα προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες. Μια ευρύτερα κατανοημένη, περιεκτική έννοια «παρα-

γωγής» κανόνων αναφέρει την κανονιστικότητα σε μια ευρύτερη ιστορικότητα. Δηλ. θα πρέπει να ανατρέξει σε μία θεωρία του «ιστορικά σύγχρονου» που περιέχει «ουσιώδη» στοιχεία κοινωνικής συγκρότησης συγχρόνων κοινωνιών και θεωρητικοποίηση των σχέσεων μεταξύ τους και της δυναμικής τους. Είναι προφανείς οι μεθοδολογικές δυσκολίες να αναπτυχθεί μια τέτοια θεωρία εμφατικής ιστορικότητας της σύγχρονης εποχής, ως βάση αναφοράς του ορθού πράττειν. Μερικά από τα μεθοδολογικά αυτά προβλήματα συναντούμε στις κλασικές θεωρητικές συνθέσεις του 18ου και του 19ου αιώνα: στον συσχετισμό της έννοιας του καταμερισμού της εργασίας με το πρόβλημα της κανονιστικότητας που επεχείρησε ο Α. Smith, στην εγγελιανή κατασκευή μιας προνομιακής θεωρίας του σύγχρονου («αντικειμενικό» και «απόλυτο πνεύμα»): ακόμα στις μαρξικές προσπάθειες να συνδεθεί το πρόβλημα του περιεχομένου, της κοινωνικής υλικότητας (κοινωνική παραγωγή) με το πρόβλημα της ευρύτερης κανονιστικότητας (αλληλέγγυο κοινωνιστικό ιδεώδες) και να αντιπαρατεθούν και τα δύο στην μορφική διαμεσολάβηση του καταμερισμού της εργασίας από την ανταλλαγή και την ατομική ιδιοκτησία σε αστικές κοινωνίες².

Ο κλασικός μαρξισμός παρά την ριζική του αντίθεση απέναντι στην κατασκευή «δεοντικών» συστημάτων έχει αποφασιστικά συμβάλει στην προβληματική μιάς θεωρίας του ορθού πολιτικού πράττειν: *Πρώτον* με την «παραγωγή» ενός ορθοπρακτικού ιδεώδους από την συνολική αντίληψη της κοινωνίας ως συλλογικής αναπαραγωγικής διαδικασίας (χειραφετητικός κοινωνισμός του τελικού ιδεώδους). Η αντίληψη αυτή συνεπάγεται την ιδέα άρσης των θεσμικών χωρισμών μεταξύ των μελών της κοινωνίας, όπως εγκαθιδρύονται βάση της ιδιοκτησίας ή οποιωνδήποτε άλλων εμπραγματώσεων· καθώς και άρσης του χωρισμού μεταξύ του γενικού πολιτικού στοιχείου αφ' ενός και του *ιδιαιτέρου* ατομικού στοιχείου αφ' ετέρου (ο ίδιος αυτός ο χωρισμός κατανοείται ως έκφραση και αλλοτριωμένη μορφή του θεμελιωδέστερου ταξικού χωρισμού της όλης κοινωνίας).

Δεύτερον με την ανάδειξη της πολιτικότητας των διαδικασιών υλοποίησης του κοινωνιστικού ιδεώδους, δηλ. με την εκτίμηση ότι η άρση των αλλοτριωτικών χωρισμών προϋποθέτει πολιτικές προσαπασίας των χειραφετητικών επιτευγμάτων που θα ενεργοποιούνται όποτε αυτά θίγονται (αντιαναρχισμός του πολιτικού ιδεώδους). Ο τονισμός αυτός του πολιτικού στοιχείου (άρα ενός «καλύτερου» — σε σχέση με το ισχύον — χωριστικού στοιχείου) θέτει την ορθοπρακτική σκέψη μπρός σε σύνθετα προβλήματα «ζυγιάσματος» του βαθμού πολιτικής ωρίμανσης, δυνατοτήτων κοινωνικής αλλαγής και δυνατοτήτων σύγκρουσης σε συγκεκριμένες ιστορικές κοινωνίες. Ακόμη μπρός σε επιλογές υπεράσπισης, επιδίωξης και επιβολής θεσμικών πλαισίων και ένταξης των επιλογών αυτών σε μια λογική «μετάβασης» προς χειραφετητικές θεσμοποιήσεις.

Η ίδια η μαρξιστική θεωρία του 19ου αιώνα δεν εμβάθυνε στην διερεύνηση της σχέσης των δύο αυτών διαστάσεων «ορθής» πολιτικής πράξης. Προϋπέθεσε μάλλον, με πρακτικό συμφέρον, την δυνατότητα διαρκούς σύνθεσης τους μέσα από την οργανωμένη σοσιαλιστική πρακτική. Ακριβώς η πρακτική αδυναμία μιας τέτοιας σύνθεσης φαίνεται να οδήγησε τον 20ο αιώνα

σε διάσπαση της ίδιας της συνθετικής θεωρητικής προβληματικής σε επί μέρους ασύνδετα μεταξύ τους πεδία προβλημάτων. Η διάσπαση αυτή εκφράζεται τόσο μέσα από τον ιστοριστικό σχετικισμό, όσο και μέσα από τον «ντεσιζιονισμό» που εμφανίζεται τόσο στις βεμπεριανές και μεταβεμπεριανές προσεγγίσεις όσο και στην μαρξιστική ορθοδοξία. Η ίδια αυτή η διάσπαση μπορεί να κατανοηθεί ως σύμπτωμα αδυναμιών συνοχής των κοινωνιών του 20ου αιώνα μέσα από πολέμους και κρίσεις, μέσα από την ενίσχυση του κρατικού αυταρχισμού και της πολιτικής στήριξης των ιδιοκτησιακών σχέσεων.

Ταυτόχρονα προβάλλουν ιστορικά «αξιακά» περιεχόμενα με αξίωση πρακτικής ισχύος: αιτήματα και πολιτικές αλληλέγγυας κοινωνικότητας που περιλαμβάνουν πολιτικές για την εξασφάλιση της όλης κοινωνικής ζωής, την αποφυγή των πολέμων και την προστασία της φύσης. Ακόμα αιτήματα πολιτικής ελευθερίας και συνειδητής αλληλέγγυας διαμόρφωσης των κοινωνικών συνθηκών της ζωής.

Είναι χαρακτηριστικό για το σημερινό επίπεδο της πολιτικής θεωρίας ότι κανονιστικά περιεχόμενα, όπως τα παραπάνω δεν εντάσσονται σε ενιαία πρακτικοφιλοσοφική προβληματική για τους όρους ισχύος και τις συνθήκες υλοποίησής τους. Επιστημάνθηκε ότι μία τέτοια προβληματική αναπτύχθηκε στην κλασική πολιτική θεωρία από την σκωτική πολιτική φιλοσοφία, τον γερμανικό ιδεαλισμό και τον μαρξισμό με αναφορά στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και σ' ένα διευρυμένο πλαίσιο κανόνων που οργανώνουν το ορθό πράττειν. Σχηματικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι με την σχετικοποίηση της κλασικής πολιτικο - οικονομικής και διαλεκτικής θεωρίας κατά τον 20ο αιώνα επαναδραστηριοποιούνται και ανασυντάσσονται τα προδιαλεκτικά μέτωπα: από την μία μεριά ένα νεοκανονιστικό μέτωπο με σαφείς αναφορές στον καντιανισμό, αλλά με εκλεκτικιστικές παραχωρήσεις στον λειτουργισμό, στην ανθρωπολογία και στην φιλοσοφία της γλώσσας. Από την άλλη ένα νεοϊστοριστικό μέτωπο που συγκροτείται γύρω από θέσεις του επιστημολογικού και πολιτικοθεωρητικού αναρχισμού, του νεοφιλελευθερισμού και των θεσμικών και στρουκτουραλιστών σχετικιστών. Κι από τα δύο μέτωπα προβάλλονται ενστάσεις απέναντι σε «τελεολογικές» και ιστορικοφιλοσοφικές προσεγγίσεις και αμφισβητείται η δυνατότητα μιας δεσμευτικής περιεχομενικής θεωρίας της ορθοπραξίας.

Οι σκέψεις που ακολουθούν είναι αφιερωμένες στην διερεύνηση της δυνατότητας μιας τέτοιας θεωρίας με αφετηρία κεντρικά διλήμματα των φορμαλιστικών και των ιστοριστικών θεωριών της ορθοπραξίας. Επιλέγω ορισμένα επιχειρήματα των θεωριών αυτών που συζητώ κριτικά για να οριοθετήσω την έννοια του ορθού πράττειν. Εν συνέχεια εισάγω μία κριτική έννοια ορθών θεσμών καθώς και τις έννοιες της κοινωνικότητας και της ελευθερίας ως στοιχεία του ορθοπρακτικού τύπου. Η ανάλυση στρέφεται προς την διερεύνηση των όρων σύνδεσης της ορθοπρακτικής θεωρίας με την θεωρία του Κράτους και θεματοποιεί ορισμένες από τις ιστορικο - φιλοσοφικές παραδοχές που μία τέτοια σύνδεση προϋποθέτει. Η όλη προσπάθεια αυτοκατανοείται ως συμβολή

στο παραμελημένο πρόβλημα της θεμελίωσης κανόνων στην ιστορικά και πολιτικό - οικονομικά προσανατολισμένη πολιτική θεωρία

1. Προβλήματα κριτικής της φορμαλιστικής θεωρίας του ορθού πράττειν

Η βεμπεριανή προσέγγιση στην θεωρία του πράττειν στηρίχθηκε στην ιδέα του χωρισμού της κοινωνικοεπιστημονικής φορμαλιστικής κατασκευής από οποιαδήποτε δεσμευτική ορθοπρακτική συνέπεια. Ο Weber αμφισβήτησε ότι οποιαδήποτε νομικο-πολιτική ρύθμιση ή οποιαδήποτε κοινωνικοοικονομική «κανονικότητα» μπορούν να αξιολογηθούν αντικειμενικά ως «ορθοί» θεσμοί. Ο φορμαλισμός που θεωρεί ο Weber ως «αυστηρό» για την κοινωνικοεπιστημονική του κατασκευή είναι φορμαλισμός της αιτιότητας του ατομικού πράττειν που ανατρέπει μόνο επικουρικά σε κανονικότητες και γενικεύσεις. Από αυτήν την επιλογή, κάθε πράττειν που εγείρει την αξίωση του δεσμευτικά «ορθού» με αναφορά σε ιστορικό - κοινωνικά περιεχόμενα θεωρείται κατά τον Weber ως μη «ορθό - λογικό» (υποκείμενο σε έναν μη δεσμευτικό ορθολογισμό κατ' αξίαν). Η βεμπεριανή άρνηση να διερευνηθούν έλλογα περιεχόμενα του ορθού πράττειν και η εκκίνηση βεμπεριανού τύπου από το ατομικό πράττειν οδηγούν στην κατανόηση του αξιακού πλέγματος ως πλέγματος ανορθολογικών «σταθερών» που οι μεμονωμένοι δρώντες επιλέγουν αυθαίρετα και η κοινωνιολογία εντάσσει σε κατασκευαστικά σχήματα αιτιακών αλυσίδων του πράττειν.

Στην μεταβεμπεριανή θεωρία η αναζήτηση θεμελίων για μια δεσμευτική αξιολόγηση του πράττειν και των θεσμών, οδήγησε είτε σε προσπάθειες επανασύνδεσης της μεθοδολογίας με κάποια «λογική» του ιστορικοκοινωνικού υλικού, είτε σε προσπάθειες επιστροφής στο καντιανό αίτημα της σύνδεσης του φορμαλισμού του κανόνα με το ορθοπρακτικό ζήτημα.

Χαρακτηριστικές στα πλαίσια των τελευταίων αυτών προσπαθειών είναι νεο - νορματιβιστικές αναζητήσεις που στρέφονται από πλευράς θεμελίωσης της θεωρίας του πράττειν προς μία θεωρία ιεράρχησης κανόνων με κριτήριο το βαθμό γενίκευσής τους και επιχειρούν να εντάξουν στο σύστημα αυτό ιεράρχησης την προβληματική του πράττειν ως σχέση σκοποθεσιών προς επιλεγόμενα μέσα.

Μία τέτοια ένταξη είχε ήδη επιχειρήσει ο Κάντ στην «Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών» με την διάκριση μεταξύ υποθετικών και κατηγορικών προτάκτικών³. Στην παράδοση αυτή σύγχρονοι φορμαλιστές, ιδιαίτερα ο J. Habermas⁴ συζητούν προβλήματα ένταξης του γνωστικού πράττειν στα εννοιολογικά πλαίσια μιας κανονιστικής θεωρίας της επικοινωνίας. Για τον Habermas ο «ορθολογισμός κατά τον σκοπό» διακρίνεται σε «εργαλειακό πράττειν» που ακολουθεί τεχνικούς κανόνες και επηρεάζει φυσικές καταστάσεις (αντιστοιχεί με το καντιανό πράττειν κατά υποθετικές προτακτικές της «επιδεξιότητας») και «στρατηγικό πράττειν» που χαρακτηρίζει την ορθολογική συμπεριφορά κατά τις επιλογές κανόνων σε πράξεις που απευθύνονται σε άλ-

λους δρώντες (αντιστοιχεί με την καντιανή περίπτωση συμπεριφοράς σύμφωνα με υποθετικές προστακτικές της «φρόνησης»).

Στην περίπτωση του στρατηγικού πράττειν διατυπώνονται σκοποί υπό δεδομένες συνθήκες στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και οι συμπεριφορές τρίτων· κάθε φορά αξιολογούνται τα μέσα ως προς την προσφορότητα και τα αποτελέσματα ως προς την επιτυχία τους. Εμπλέκεται δηλ. το πράττειν σε ένα πλέγμα αξιών και υποκειμενικών κανόνων, η δε προσέγγιση του πράττειν μπορεί να γίνει μόνο σε σχέση με την θεωρητική κατανόηση του χαρακτήρα των αξιών και κανόνων αυτών σε μία θεωρία του «επικοινωνιακού πράττειν» και της «συμβολικά διαμεσολαβημένης αλληλεπενέργειας». Η θεωρία αυτή αντιμετωπίζει το πράττειν από την σκοπιά των δεσμευτικών κανόνων που οι δρώντες κατανοούν (η ισχύς των κανόνων αυτών εξασφαλίζεται με την «αναγνώρισή» τους από τους κοινωνικά δρώντες). Στην οριακή περίπτωση όπου η επικοινωνία ως μέσο συναίνεσης (κοινής κατανόησης και αναγνώρισης) διακόπτεται, προκύπτει ως εξαντικειμενικεύουσα στάση το μονολογικό στρατηγικό πράττειν (ως συμπεριφορά λ.χ. στην αγορά μεταξύ ανταγωνιστών ή ανταλλασσόντων). Δηλ. το εγωιστικό πράττειν «κατασκευάζεται» με αφετηρία το (ορθοπρακτικό) ιδεώδες της επικοινωνίας ως οριακή περίπτωση άρσης του. Οι κοινωνικές πρακτικές δεν εξετάζονται εξ αρχής ως προς τις συνθήκες παραγωγής τους και τα ιστορικά κανονιστικά αποτελέσματα που οι ίδιες παράγουν αλλά αναπτύσσονται διαφορετικά ως «παθολογία» της ιδανικής κατάστασης επικοινωνίας και συναίνεσης.

Με την κατασκευή αυτή η διυποκειμενική διάσταση της κοινωνικής θεωρίας εντοπίζεται αποκλειστικά στον ορθοπρακτικό φορμαλισμό. Φαίνονται να αποκλείονται θεωρίες εξήγησης του πράττειν σε σχέση με διατομικές έννοιες (ανάγκες, κοινωνικές αξίες, συμφέροντα)· αποκλείεται ιδιαίτερα η σύνδεση διατομικών εννοιών που αναφέρονται σε κοινωνικές σχέσεις με το πρόβλημα της ορθοπραξίας.

Οι αποκλεισμοί αυτοί είναι βεμπεριανής προέλευσης. Έτσι ο Weber συμπεριέλαβε την αξία ως κίνητρο της ατομικής πράξης στην τυπολογία του κοινωνικού πράττειν, αλλά τον ενδιέφερε μόνον ως προς αυτήν της την ιδιότητα και όχι ως αξιακή οντότητα που «μοιράζεται» ο δρων με τους λοιπούς δρώντες στην κοινωνία. Όσο για την έννοια του «συσχετισμού συμφερόντων» την μεταχειρίζεται ο Weber με δυσφορία, προσπαθεί να την αποκλείσει από τις αυστηρές αναλύσεις ή την συσχετίζει με φορμαλιστικές διαδικασίες, λ.χ. το ανταγωνιστικό πράττειν στην αγορά, και όχι με αναπαραγωγικές διαδικασίες της κοινωνίας⁵. Ο Habermas αποφεύγει το «μονολογικό» μοντέλο του Weber (ατομικός σκοπός, επιλογή μέσων, αποτέλεσμα) αποδεχόμενος το μοντέλο του Parsons, σύμφωνα με το οποίο το κοινωνικό πράττειν πρέπει να κατανοείται ως αλληλεπενέργεια, της οποίας η κατεύθυνση καθορίζεται από αξίες και κανόνες που αναγνωρίζουν από κοινού οι δρώντες. Η αιτιακή ανακατασκευή των πράξεων θα πρέπει συνεπώς να ανατρέξει στην σχέση της δράσης με αξίες, οι οποίες εκφράζονται σε ισχύουσες «παραδόσεις» που έχουν θεσμοθετηθεί σε διάφορα επίπεδα (νομικό, εθιμικό, κ.λ.π.). Μεθοδολογικό ενδιαφέρον

παρουσιάζει για τον Habermas η σύνδεση της κατεύθυνσης αυτής «εξήγησης» του πράττειν με την θεωρία του περί ορθοπραξίας. Η σύνδεση αυτή επιχειρείται βάσει της διάκρισης αξιών και κανόνων: θεωρείται πως ισχύει ότι οι μόνες αξίες «διεκδικούν» από τον καθένα κατανόηση της στάσης αυτού που τις επικαλείται, οι δε κανόνες κατοχυρώνουν το δικαίωμα για τον καθένα να προσανατολίζεται προς ορισμένες αξίες. Κατά την αντίληψη αυτή οι αξίες «θέτουν υποψηφιότητα» για να γίνουν κανόνες, πράγμα που «επιτυγχάνουν», εφ' όσον η ισχύς τους γίνει γενικά αποδεκτή. Με τον τρόπο αυτόν πραγματοποιείται στα πλαίσια της θεωρίας του πράττειν μία «μετάφραση» υποκειμενικών αξιών και αναγκών σε αντικείμενα ρύθμισης κανόνων που μπορούν να βρουν συναίνεση και να αποτελέσουν οι ίδιοι κίνητρα του πράττειν⁶.

Στην θεωρητική αυτή προσέγγιση δεν διακρίνεται επαρκώς μεταξύ νομικού και ηθικού κανόνα. Η κατασκευή προσανατολίζεται προς την ιδέα μίας σειράς μετατροπών με προϊούσα αξιολογική ισχύ, από την μετατροπή των αξιών σε κανόνες, στην μετατροπή των μερικών κανόνων σε γενικότερους, μέχρι τον γενικότατο τυπικό (ηθικό) κανόνα που γενικεύει τρόπον τινά τα γενικά συμφέροντα της ανθρωπότητας που συνίστανται στην τυπική επικοινωνία και συναινεσιακή κανονιστικότητα. Ο Kant, ο οποίος θεμελίωσε αυτού του τύπου την επιχειρηματολογία έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με το ζήτημα της θέσης και αποδοχής κανόνων από «συμφέρον», ένα ζήτημα, του οποίου την σημασία οι σημερινοί θεωρητικοί των κοινωνικών συμβολαίων, τείνουν να υποβαθμίσουν. Έτσι τα κανονιστικά (νομικά, συνταγματικά) πλαίσια που ισχύουν στις σύγχρονες κοινωνίες μπορούν να βρίσκουν «γενική συναίνεση» που να ποικίλει από την πλήρη αποδοχή (του ιδεαλιστή φιλοσόφου) μέχρι την «ανοχή», όσων θα ήθελαν μόνον να παρανομήσουν, αλλά δεν το κάνουν από φόβο. Μεγάλο δηλ. μέρος της συναίνεσης συνίσταται σε «αρνητική συναίνεση», της οποίας η ανάλυση αποτελεί συστατικό προβληματισμό για τις κοινωνικές επιστήμες, δεδομένου ότι κριτήριο μίας θεωρίας της πράξης, προκειμένου να επεξεργαστεί τύπους πράξεων, δεν είναι απλώς η αποδοχή του κανόνα, αλλά οι λόγοι αποδοχής, που συνιστούν τον τρόπο που «εισέρχεται» ο δρων στο σύστημα κοινωνικών σχέσεων και κανονιστικών ρυθμίσεων.

Τουλάχιστον μετά τον Hobbes έγινε σαφές ότι ο ουσιώδης τύπος εγωιστικού πράττειν στις σύγχρονες κοινωνίες «αναδιπλασιάζεται» σε εγωιστικό πράττειν αφ' ενός και κάποιες μορφές συμφωνίας πάνω σε κανονιστικά πλαίσια αφ' ετέρου, μέσα στα οποία ο εγωισμός θα μπορεί να ενεργοποιηθεί. Ακριβώς αυτός ο «μεικτός» χαρακτήρας πράξεων, στις οποίες το εγωιστικό - στρατηγικό στοιχείο εκφράζεται μέσα από την επιτυχή συμμετοχή σε τυπικά θεσμικά πλαίσια, δεν μπορεί να ενταχθεί σε τυπολογίες που έχουν ως προϋπόθεση ότι η ορθοπρακτικά φορτισμένη αρχή της επικοινωνίας «υλοποιείται» σε πράττειν προσανατολισμένο προς την κατανόηση και την συναίνεση, σε *αντιδιαστολή* προς το πράττειν που είναι προσανατολισμένο προς την «επιτυχία». Δηλ. με την τομή αυτή στην τυπολογία του πράττειν όλος ο χώρος του στρατηγικού πράττειν ορίζεται σε σχέση με την ορθοπρακτική κατασκευή, ως άρνησή της. Συστήματα στα οποία, το μεμονωμένο πράττειν εντάσσεται σε σύ-

νολα ιστορικών σκοποθεσιών, ιστορικά δεδομένων μέσων για την υλοποίησή του και παραδοσιακών πρακτικών θεωρούνται χαρακτηριστικά του μονολογικού πράττειν, σε αντιπαράθεση με την ιδέα ενός πράττειν προσανατολισμένου προς την κανονιστική ορθότητα. Οι όροι διυποκειμενικής αναγνώρισης των αξιώσεων ισχύος των κανόνων, δηλ. οι όροι διαλόγου μέσα στην κοινωνία, αποκόπτονται από την διαδικασία θεμελίωσης των κανόνων. Οι όροι αυτοί όμως συμπίπτουν με τις διαδικασίες παραγωγής πραγματικών σκοποθεσιών στην κοινωνία και με τις διαδικασίες δημιουργίας «αναμονών» από τα μέλη της κοινωνίας που εκπληρώνονται ή διαψεύδονται μέσω του πράττειν των λοιπών μελών, συμπίπτουν δηλ. με το πραγματικό σύστημα νοηματοδοσιών και επικοινωνίας σε μία κοινωνία.

Λόγω του τυπικού χαρακτήρα του ορθοπρακτικού ιδεώδους, ή κατασκευής υποχρεούται να ανατρέξει σε κάποιο θεωρητικό σχήμα «διαμεσολάβησης» μεταξύ αφ' ενός του ιστορικοκοινωνικού «υλικού» που συγκροτείται από το πραγματικό πράττειν και αφ' ετέρου της τυπικής επικοινωνιακής ιδέας. Ως μία τέτοια θεωρία διαμεσολάβησης χρησιμοποιείται η βεμπεριανή θεωρία του «δυτικού εξορθολογισμού»⁷.

Ο Weber ασχολήθηκε με προβλήματα «τυποποίησης» κοινωνικών σχέσεων στα πλαίσια κοινωνιών με παραδεδομένα πολιτισμικά περιεχόμενα και συμβολικά συστήματα. Ως «τυποποίηση» κατανοούσε ο Weber την αντικατάσταση περιπτωσιολογικών ρυθμίσεων από συστηματοποιημένες ρυθμίσεις και γενικότερα κάθε συστηματοποίηση πολιτισμικών νοημάτων. Φορέας τέτοιων συστηματοποιήσεων υπήρξαν πρακτικές που «πίεξαν» για καθορισμούς τυπικών διαδικασιών στους πλέον διαφορετικούς κοινωνικούς «χώρους» (δίκαιο, επιστήμη, τεχνική κ.α.). Στοιχεία τυπικού ορθολογισμού διέκρινε ο Weber στον τρόπο ζωής της εξορθολογισμένης δυτικής κοινωνίας, στο καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα με τον έλεγχο κερδών και εξόδων μέσω χρηματικού υπολογισμού και στις αφηρημένες γενικές κανονιστικότητες που εισάγονται στο θεσμικό πλαίσιο των αστικών κρατών. Ανεξάρτητα από τα μεθοδολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η βεμπεριανή ανάλυση να ενοποιήσει όλους αυτούς τους «εξορθολογισμούς» σε ενιαίο τύπο (και ιδιαίτερα στην βάση της μεθοδολογικής απόφασης χωρισμού της ιστορικής από την κοινωνιολογική θεώρηση) προκύπτει κατ' ευθείαν στον Weber αναντιστοιχία της λογικής του ατομικού εξορθολογισμένου πράττειν κατά τον σκοπό με τα στοιχεία που θεωρούνται ορθολογικά σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας. Η αναντιστοιχία αυτή εκφράζει με βεμπεριανή ορολογία το πρόβλημα της «ετερογονίας των σκοπών» των ατόμων σε σχέση με τα κοινωνικά αποτελέσματα που παράγονται χωρίς γνώση και έλεγχο των εξατομικευμένων δράντων (ιδιαίτερα την μη ηθελημένη «σύνθεση» των ατομικών δραστηριοτήτων σε κοινωνίες της αγοράς).

Ο Weber θεώρησε το ατομικό πράττειν ως μερικά εξορθολογισμένο, αναφορικά με εξειδικευμένες στρατηγικές σκοποθεσίας και επιλογής του κάθε δράντος και όχι ως προς το σύνολο των σκοποθεσιών του, αλλά θεώρησε εξίσου ως μερικά εξορθολογισμένα και τα συστήματα που προκύπτουν ως απο-

τελέσματα του ατομικού πράττειν. Ιδίως το οικονομικό και το πολιτικό σύστημα θεωρήθηκαν ως μερικά εξορθολογισμένα υποσυστήματα, λόγω της έλλειψης ελέγχου των διαδικασιών της αγοράς από κάποιο υποκείμενο της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας και λόγω της εξάρτησης των ορθολογισμένων γραφειοκρατιών από αξιολογικές αποφάσεις των πολιτικών. Αυτή την κατάσταση μερικού εξορθολογισμού του «γενικού» και του «ιδιαιτέρου» στοιχείου στην κοινωνία ο Weber την θεωρούσε ευκαταία, γιατί πίστευε ότι προστάτευε από την «απειλή» της πλήρους ορθολογικής ρύθμισης που θα οδηγούσε σε ένα σύγχρονο γραφειοκρατικό απολυταρχισμό⁹. Ο Habermas μεταφράζει την προβληματική αυτή σε πρόβλημα της «αλλοτρίωσης» νοημάτων και αυθορμησίας σε σύγχρονες κοινωνίες που θεωρεί ότι αυξάνει καθώς αυτονομείται το οικονομικοπολιτικό σύστημα από τους δρώντες και συγκροτείται αποκλειστικά σύμφωνα με αρχές εργαλειακού και στρατηγικού πράττειν. Λύση για το ξεπέρασμα της αλλοτριωτικής σχέσης, χωρίς παλινδρόμηση στον ανορθολογισμό, παρέχει κατά τη γνώμη του η επικοινωνιακή θεωρία της πράξης που μπορεί να θεμελιώσει και έλλογη κριτική σε κακούς θεσμούς. Το στοιχείο επιτυχημένης συνεννόησης ακόμη και σε αλληλεπενέργειες που έχουν ως αφετηρία εγωιστικά κίνητρα είναι δηλ. για τον Habermas ένας «πυρήνας» πραγματικού πράττειν που περιέχει την ιδέα της ορθοπραξίας σε αλλοτριωμένες κοινωνίες (ως τυπικά ορθολογική ιδέα καντιανού, όχι βεμπεριανού τύπου).

Η θεωρητική αυτή προσέγγιση προϋποθέτει την απόρριψη ενιαίας ορθολογικής θεωρίας των κοινωνικών πρακτικών και των βιωματικών εμπειριών των δρώντων και την στροφή της ανάλυσης σε προβλήματα μορφικής συγκρότησης διαφοροποιημένων υποσυστημάτων: το «κοινωνικό» διασπάται σε υποσύστημα «χρήμα» (οικονομική αναπαραγωγή), υποσύστημα «εξουσία» (εξουσιαστική σκοποθεσία), σε «πολιτισμό» (παροχή νοημάτων, πολιτισμικής ταυτότητας και παράδοσης), «κοινωνία» (σύστημα διαφοροποίησης και νομιμοποίησης διατομικών σχέσεων μέσα από ρυθμίσεις) και «άτομο» (προσανατολισμός μέσω της αγωγής, επικοινωνία κ.λ.π.)⁹. Τα αυτονομημένα αυτά πεδία κοινωνικής επικοινωνίας ακολουθούν την λογική ενός συστημικού ορθολογισμού, στον οποίον αντιπαρατίθεται η επικοινωνιακή μορφή ορθολογισμού που είναι συνδεδεμένη με την προοπτική του δρώντος. Ο Habermas δέχεται τον χωρισμό των πεδίων ως συντελεσμένο και θεωρεί ότι η διαμεσολάβησή τους λαμβάνει χώραν εκ των υστέρων, μονόπλευρα, από τα αλλοτριωμένα συστήματα προς τον βιωματικό κόσμο των δρώντων.

Στο συστημικό ορθολογισμό των διαφοροποιημένων υποσυστημάτων ο Habermas αντιπαραθέτει την ιδέα του εξορθολογισμού με την κανονιστική έννοια του όρου. Ο εξορθολογισμός αυτός επιτυγχάνει στο βαθμό που παραδοσιακές τοποθετήσεις και αξίες αντικαθίστανται από κοινά αποδεκτές τυπικές κανονιστικές διαδικασίες. Η ίδια η αντικατάσταση αυτή πραγματοποιείται σε μία σύνθετη διαδικασία διαφοροποιήσεων και χωρισμών: του συστήματος θεωρητικής γνώσης (επιστήμης) από το σύστημα υποκειμενικών αξιώσεων και από το σύστημα ορθών κανόνων. Η ιδέα του αυτόνομου εγώ, της αυτόνομης

(χειραφετημένης από παραδοσιακές αξίες) επιστήμης, η ιδέα του νομικοπολιτικού φορμαλισμού, η ιδέα του ελεύθερου πολιτικού Λόγου, οριοθετούν κατά τον Habermas ένα σύστημα «παραγωγής» ελλόγων αποτελεσμάτων σε πραγματικές κοινωνίες.

Η ιδέα του εξορθολογισμού θεμελιώνεται με κριτήρια αυτονομίας, γενικότητας και τυπικότητας, στα δε πλαίσια του επιλεγμένου φορμαλισμού φορτίζεται αξιολογικά ένα στοιχείο του φορμαλιστικού μοντέλου (φορμαλισμός του γενικού κανόνα), διακρινόμενο από τα άλλα (αιτιακές σχέσεις στρατηγικών πρακτικών προς τα μέσα τους). Εκ των προτέρων απορρίπτεται η σύνδεση της θεωρίας της ορθοπραξίας (ορθών κανόνων) με μία θεωρία ιστορικών αναγκών και με το πρόβλημα εξορθολογισμού της συνολικής οικονομίας. Εμμέσως θα μπορούσε να προκύψει κριτική στην οικονομική ανισότητα (από την φορμαλιστική αρχή της ισότητας) η οποία όμως σε κάθε περίπτωση ακυρώνεται με την προνομιακή μεταχείριση του αστικοδικαιϊκού πλαισίου ως ορθοπρακτικού, οπότε παραγνωρίζονται αφ' ενός ο χαρακτήρας του ως αναπαραγωγικού στοιχείου της κοινωνίας της αγοράς, αφ' ετέρου η προβληματική της σχετικοποίησης της γενικής και αφηρημένης κανονιστικότητας σε σύγχρονες αστικές κοινωνίες.

2. Η ορθοπρακτική θεωρία μεταξύ φορμαλισμού και ιστορισμού

Η φορμαλιστική θεωρία προβάλλει το επιχείρημα υπέρ της επιλογής τυπικών κριτηρίων ορθοπραξίας ότι κάθε σύνδεση του ορθοπρακτικού ζητήματος με «περιεχόμενα» θα το ενέπλεκε σε μια προβληματική της ιστορικής «γένεσης» κανόνων που θα υποχρέωνε να συναποδεχτεί κανείς μαζί με τα «καλά» κανονιστικά αποτελέσματα και όλες τις ιστορικές διαδικασίες που οδήγησαν σε αυτά. Βάσει της συλλογιστικής αυτής απορρίπτονται περιεχομενικές θεωρίες της ορθοπραξίας είτε ως ιδεαλιστικές, δηλ. θεωρίες που αποδέχονται μία μορφή «εγγενούς» Λόγου στην Ιστορία, είτε ως ιστορικιστικές, δηλ. ως κατασκευές που θεμελιώνουν «ορθές» πρακτικές σχετικιστικά, με αναφορά στις κάθε φορά συντρέχουσες ιστορικές περιστάσεις. Έτσι ο φορμαλισμός εμφανίζεται ως τελευταία δυνατή υποχώρηση του Λόγου, δεδομένης της δυσχέρειας θεμελίωσης των ιδεαλιστικών τελεολογιών και δεδομένης της απόρριψης του ιστορισμού.

Με την επιχειρηματολογία του κατά των ιδεαλιστικών θεμελιώσεων ο φορμαλισμός επισημαίνει ότι οι θεμελιώσεις αυτές είναι υποχρεωμένες να δεχθούν την ύπαρξη και ισχύ κατ' ουσίαν ελλόγων ιστορικών εξελίξεων και θεσμικών πλαισίων (ως ενεργήματα μίας ιστορικοφιλοσοφικής ιδέας που θα επέτρεπε να κατανοηθεί και ο ηθικοπρακτικός φορμαλισμός ως αφαίρεση από την συγκεκριμένη έλλογη ιστορικότητα, και με την έννοια αυτή να σχετικοποιηθεί). Αν αναλύσουμε τα υπό κριτική ιδεαλιστικά (εγελιανά) επιχειρήματα, θα δούμε ότι λένε πρώτον ότι ορισμένα περιεχόμενα υλοποιούνται ιστορικά κατά τρόπον «αναγκαίο», δεύτερον ότι τα περιεχόμενα αυτά είναι δυνατόν να εντο-

πισθούν στην «συγκεκριμένη» ιστορικότητα, τέλος δε ότι είναι και «ορθά». Τα συγκεκριμένα περιεχόμενα που υποστηρίζονται ως ορθά αναφέρονται σε ουσιώδη στοιχεία της πολιτικής πραγματικότητας, όπως είναι, στην εγγεληνή περίπτωση, τό «ελεύθερο» (σε σχέση με παραδοσιακές δεσμεύσεις) κοινωνικό πράττειν και η διαμόρφωση πολιτικής συνείδησης σε κοινωνίες αγοράς, σε πλαίσια δικαίου, γενικών κανονιστικών ρυθμίσεων και «έλλογης» κρατικής κυριαρχίας. Είναι προφανές ότι σε έναν διάλογο, στον οποίον μετέχει ένας ιδεαλιστής ακόμη κι αν αυτός επιτύχει να πείσει τον συνομιλητή του, ότι κάποια συγκεκριμένα περιεχόμενα είναι ως περιεχόμενα «ορθά», τούτο δεν δεσμεύει το συνομιλητή να δεχθεί (πιθανόν δε και να απορρίπτει εκ των προτέρων για μεθοδολογικούς λόγους), ότι τα περιεχόμενα αυτά υλοποιούνται κατά τρόπον «αναγκαίο» στην ιστορία. Είναι προφανές ακόμη ότι και αν ο ιδεαλιστικός τρόπος επιχειρηματολογίας πείσει για την ιστορική «αναγκαιότητα» κάποιων ορθοπρακτικών περιεχομένων, δεν μπορεί να εξαντλείται στην αναγωγή των ορθοπρακτικών περιεχομένων που υπερασπίζεται στην ιστορικότητά τους, αλλά θα πρέπει να παρέχει «επί πλέον» νομιμοποίηση γι' αυτά· εξ ίσου προφανές είναι τέλος ότι για να υποστηρίξει τα περιεχόμενα αυτά ως συγκεκριμένα, θα τα υποστηρίξει σε μία ιστορική διάσταση.

Απέναντι σε αυτές τις δυσκολίες που παρουσιάζει η ιδεαλιστική επιχειρηματολογία οι αντιφορμαλιστικές επιστημολογίες στρέφονται προς τον ιστορισμό. Για τον ιστορισμό τόσο οι φορμαλιστικές όσο και οι ιδεαλιστικές θεμελιώσεις ανατρέχουν σε μία μορφή ανιστορικότητας (λ.χ. υπερβατολογική τυπική αρχή ή Απόλυτο Πνεύμα). Κάθε ορθοπραξία θα πρέπει συνεπώς να προκύπτει από την αναγωγή του πράττειν σε ιστορικά δεδομένες κοινωνικο - πολιτικές πρακτικές και σε δεδομένες «μορφές βίου», από τις οποίες «παράγονται» (υποκειμενικοί) κανόνες φρόνησης.

Οι δεδομένες πρακτικές θεωρούνται ως «τελευταία» θεμελιωτικά στοιχεία για την κατανόηση τόσο των ιστορικών τύπων του πράττειν, όσο και των κριτηρίων της ορθοπραξίας και δεν επιδέχονται περαιτέρω αναγωγή σε ευρύτερα εξηγητικά (λ.χ. ως τυπικές εκδηλώσεις ιστορικών σχηματισμών με αναφορά σε θεωρία σχηματισμών) ή κανονιστικά πλαίσια.

Στην σύγχρονη πολιτική θεωρία διακρίνουμε σχηματικά δύο τύπους ιστοριστικών προσεγγίσεων: α) ιστοριστικές προσεγγίσεις με ρητή αναφορά σε αξιακό πυρήνα (λ.χ. λοκιανά δικαιώματα). Η δεδομενικότητα τέτοιων μοντέλων δεν θίγεται από την αναφορά σε αξιακό πυρήνα δεδομένου ότι οι αξίες χρησιμοποιούνται ως νομιμοποιητικό στοιχείο του πράττειν ορισμένων δρώντων, αλλά όχι ως κριτήρια «ορθής» συγκρότησης της όλης κοινωνίας. Χαρακτηριστική για τον τύπο αυτό ανάλυσης είναι η θεωρία του R. Nozick για την συγκρότηση κράτους με αναφορά των πρωτοβουλακά δρώντων για έναν τέτοιο σκοπό σε λοκιανά δικαιώματα και με αντίστοιχη πρόβλεψη «αποζημίωσης» για όσους αποκλείονται από τον παρεμποδισμό των διαδικασιών συγκρότησης κράτους β) ιστοριστικές προσεγγίσεις χωρίς ρητή αναφορά σε αξιακό πυρήνα. Πολλές από τις προσεγγίσεις αυτές αναφέρονται, όπως έκανε ο κλασικός ιστορισμός από την εποχή του Herder, σε κοινωνικές «συνθήσεις» και έ-

θμα, από τα οποία προκύπτουν ιστορικά κατάλληλες και συμφέρουσες για την κοινωνία πρακτικές. Οποσδήποτε και στις προσεγγίσεις αυτές εμφανίζονται στην λογική της κατασκευής τους τόσο αξιακά όσο και λειτουργιστικά στοιχεία. Μια χαρακτηριστική για τον τύπο αυτό ανάλυσης εκδοχή ενός μετριασμένου ιστορισμού παρουσιάζεται στις τελευταίες εργασίες ενός σύγχρονου κριτικού του φορμαλισμού, του R. Bubner¹⁰. Ο Bubner εντοπίζει το ορθολογικό στοιχείο του ιστορικοκοινωνικού γίνεσθαι στο επίπεδο των θεσμών, και ιδιαίτερα στον τρόπο που αυτοί κάνουν δυνατές ατομικές πρακτικές. Οι θεσμοί δεν κατασκευάζονται στην βάση κοινωνικών συμβολαίων, αλλά προκύπτουν ιστορικά, και αποτελούν κοινές μορφές πράξης με αναφορά σε παραδεδομένες συνήθειες που βοηθούν να ξεπεραστούν με ορθολογικό τρόπο πρακτικά προβλήματα. Για να μπορέσει να καθορισθεί ο βαθμός ορθολογισμού των θεσμών θα πρέπει κατά τον Bubner να εξεταστεί, κατά πόσον οι θεσμοί επιτρέπουν και υποβοηθούν ή παρεμποδίζουν την πράξη, κατά πόσο σταθεροποιούν ή αποσταθεροποιούν ρυθμίσεις κοινωνικών προβλημάτων και κατά πόσον υπάρχει διαφάνεια στις ρυθμίσεις αυτές. Τα κριτήρια αυτά προκύπτουν από την πρακτική αυτοκατανόηση των δρώντων και την ικανότητά τους να ανατρέχουν σε «κατάλληλους» και χρήσιμους κανόνες φρόνησης που εξασφαλίζουν και μεγάλη κοινωνική αποδοχή.

Η ορθοπρακτική αυτή κατασκευή χωρεί λοιπόν από το έθος στον θεσμό ορίζοντας ως «πετυχημένες» τις θεσμοποιήσεις που ξεπερνούν τον ατομισμό και βρίσκουν στην πράξη αποδοχή. Και αντίστροφα ανάγει τους θεσμούς στον κανονιστικό τους πυρήνα, μεταφράζοντας τον πυρήνα αυτό σε υποκειμενικούς κανόνες που έχουν βιωματική βάση. Με αναφορά στον τύπο αυτό της αναγωγής του γενικού θεσμικού πλαισίου σε ιστορικοβιωματικές θεμελιώσεις συγκροτείται ένας τύπος ιστοριστικής κριτικής στον φορμαλισμό. Η κριτική αυτή προσάπτει στον φορμαλισμό ότι εξ ορισμού διχάζει το πραγματικό ανάγοντας το θεσμικό στοιχείο σε φορμαλιστικές γενικευτικές ορθοπρακτικές αρχές και αντιπαραθέτοντας σε αυτό υπαγωγικά το ιστορικό βίωμα.

Η κριτική αυτή στον ορθοπρακτικό φορμαλισμό έχει ορισμένα προβλήματα θεμελίωσης, μερικά από τα οποία επισημαίνει ο ίδιος ο φορμαλιστής της αντίπαλος¹¹. Έτσι μπορεί να δειχθεί ότι η ιδέα θεσμών που δεν εμποδίζουν, αλλά μάλλον διευκολύνουν την πράξη έχει λειτουργιστική προέλευση. Σημαίνει λ.χ. την απαίτηση για διαφάνεια των θεσμικών ρυθμίσεων και για διαφοροποίησή τους, την απαίτηση να υπάρχουν εναλλακτικές δυνατότητες πράξης στο πλαίσιο των θεσμών, να εξετάζεται η ικανότητα των θεσμών να ενσωματώνουν διάφορες πρακτικές κ.λ.π. Ο λειτουργισμός αυτός, επισημαίνει η φορμαλιστικής αφετηρίας κριτική, από μόνος του δεν μπορεί να θεμελιώσει ορθοπραξία, γι' αυτό συμπληρώνεται με αθεμελιώτα κανονιστικά - αξιολογικά στοιχεία (λ.χ. να ξεπεραστεί το ατομικό συμφέρον και να υπάρχει αυτονομία των δρώντων). Δηλ. ο φορμαλισμός μπορεί να αμυνθεί απέναντι στις ιστοριστικές ορθοπρακτικές αντιλήψεις δείχνοντας ότι στην βάση του ιστορισμού υπάρχει ένας τύπος επιχειρηματολογίας που αποκλείει κάθε ηθικοπρακτική δεσμευτικότητα. Η κριτική στον ιστορισμό μπορεί όμως να προχωρήσει και πέ-

ρα από το σημείο αυτό. Έτσι μπορεί να υποστηριχθεί ότι το (ιστοριστικό) αίτημα του «ξεπεράσματος» της εξατομίκευσης, για να τεθεί επιστημονικά, θα πρέπει να ενταχθεί σε μία ευρύτερη περιεκτική προβληματική των ιστορικών όρων σύστασης και αναπαραγωγής της εξατομίκευσης σε σύγχρονες ιστορικές κοινωνίες, αλλά αυτό ακριβώς αποφεύγει ο ιστορισμός. Σε μία τέτοια προοπτική διαπιστώνεται ότι το παραδοσιακό στοιχείο των «συνηθειών» και «εθίμων» σε ιστορικές κοινωνίες δέν μπορεί να αναλυθεί παρά ως «υπολειμματικό» μέγεθος σε σχέση με το κοινωνικό σύστημα αναπαραγωγής που χαρακτηρίζεται από την ιδιότυπη υπερατομική «λογική» του καταμερισμού της εργασίας, των σχέσεων ιδιοκτησίας και ανταλλαγής. Έτσι μία ορθοπρακτική θεωρία δεν μπορεί να θεμελιωθεί παρά σε διυποκειμενικά δεσμευτικούς κανόνες που θα πρέπει να αναφέρονται στην υπερατομική αυτή «λογική», προκειμένου να υιοθετήσουν τα περιεχόμενά τους. Η ορθοπρακτική θεωρία δεν μπορεί να βρει δηλ. υποστήριξη σε μία θεωρία περιστασιακής ιστορικότητας αλλά μάλλον σε μία θεωρία του τύπου του καταμερισμού της εργασίας και του βαθμού εκσυγχρονισμού της κοινωνίας. Η ιστορικότητα μιας τέτοιας θεωρίας ως κατά το μάλλον ή ήττον «δεσμευτική» ιστορικότητα κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών μπορεί να αποτελέσει την βάση (τον «λόγο») για την κατανόηση των επιλογών που συγκροτούν «ορθό» πράττειν και που μορφώνουν το ορθοπρακτικό επιχείρημα: λ.χ. σε μία φορμαλιστική ηθική ο θεσμός «ατομική ιδιοκτησία» μπορεί είτε να θεωρηθεί επιθυμητός θεσμός (διότι θεωρείται ότι είναι «γενικεύσιμος»), είτε μη επιθυμητός (διότι συνάγεται ότι δεν είναι γενικεύσιμος, αλλά συνοδεύεται αναγκαία από την πραγματική κατάσταση της μη ιδιοκτησίας για μεγάλο μέρος του πληθυσμού). Και στις δύο περιπτώσεις το ορθοπρακτικό επιχείρημα συνίσταται σε επ' άπαξ «αξιολόγηση» (αποδοχή ή απόρριψη), του θεσμού. Σε μία ιστοριστική ορθοπρακτική συλλογιστική η ατομική ιδιοκτησία δικαιώνεται (ή όχι) ως θεσμός που έχει παραδοθεί και «λύνει (ή όχι) προβλήματα των δρώντων στην κοινωνία. Και στις δύο θεωρήσεις λείπει η διάσταση της ιστορικότητας των κοινωνικών σχέσεων και η κατανόηση του βαθμού εκσυγχρονισμού της κοινωνίας που θα επέτρεπε να ενταχθεί ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας στο κοινωνικό πράττειν, κατανοητικά ως προς το πραγματικό πράττειν, αλλά και δεοντολογικά - ορθοπρακτικά, λ.χ. ως στοιχείο ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας, ως προτεραιότητα αμφισβήτησης σε εποχή οξυμένων ταξικών συγκρούσεων και οικονομικών κρίσεων, ή ως θεσμός που στο όλο του υφίσταται μεν «ασθενή» αμφισβήτηση από μία κοινωνική ομάδα (εργατική βιομηχανική τάξη), αλλά υφίσταται ταυτόχρονα «οξεία» αμφισβήτηση σε ορισμένες πλευρές του από ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, όπως λ.χ. όταν τίθεται το αίτημα ελέγχου στις δραστηριότητες μεγάλων οικονομικών μονάδων ή το αίτημα θέσμησης κοινωνικών παροχών κ.λ.π. (δηλ. αιτήματα αντιθεσμίων που σχετικοποιούν ή και αλλοιώνουν τον θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας). Ο ορθοπρακτικός συλλογισμός θα πρέπει να ανατρέξει δηλ. στους όρους του πράττειν που εκφράζονται στο επίπεδο αμφισβήτησης και αποδοχής ιστορικών θεσμικών πλαισίων και να θεμελιώνεται σε αναφορά με το βαθμό ανάπτυξης του θεσμικού πλαισίου και σε

αναφορά με τις στάσεις των δρώντων που εκφράζουν κοινωνικές σχέσεις στην δεδομένη κοινωνία. Το ορθοπρακτικό δεν προκύπτει λοιπόν κατ' ευθείαν από τον θεσμό και την αναγωγή του σε «ανάγκες» αλλά συγκροτείται σε μία διαδικασία αναστοχασμού, σύνδεσης των πρακτικών προσανατολισμών των δρώντων με την κατανόησή τους του τρόπου αναπαραγωγής των σχέσεων θεσμοποίησης, παίρνοντας θέση απέναντί τους προσδιορίζοντας προτεραιότητες πράξης σε σχέση με ειλημμένες ή «ανοιχτές» αποφάσεις και προτεραιότητες και εντάσσοντας τις προτεραιότητες αυτές σε μία «ιδέα» περί του πρακτέου στην σύγχρονη κοινωνία. Η «κατασκευή» μιας τέτοιας ιδέας και η ένταξη σ' αυτήν των διαστάσεων της δεσμευτικότητας και του «σύγχρονου» παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες και μεθοδολογικά προβλήματα (στα οποία θα αναφερθούμε στα επόμενα). Εδώ επισημαίνουμε ότι οι διαστάσεις αυτές εκ των προτέρων παραμελούνται στην ιστορική προσέγγιση του ορθοπρακτικού, η οποία χαρακτηρίζεται από ατομικισμό (το υποκείμενο αναζητάει κατ' ευθείαν τους «δικούς του» θεσμούς που μόνο του «σχεδίασε») και απλουστευτική κριτική στο αλλοτριωμένο θεσμικό πλαίσιο από τη σκοπιά του μεμονωμένου πράττειν.

Από την πλευρά του φορμαλισμού κάθε ορθοπρακτικό επιχείρημα που παραπέμπει σε ιστορικά περιεχόμενα ελέγχεται για αξιολογικό σχετικισμό που συνίσταται στην παραγωγή αξιών από «τυχαίες» ιστορικές σχέσεις. Έτσι ο Habermas υποστήριξε ότι οι αξίες που μπορούν να παραχθούν τυπικά (λ.χ. γενικότητα της συναίνεσης και αυτονομία) είναι «ευρύτερες» από τις κοινωνικές σχέσεις από τις οποίες παρήχθησαν (πρόκειται για μία θέση που διατύπωσε ο Horkheimer σε πολλά σημεία του έργου του κι υποστηρίζει ότι τα κανονιστικά αποτελέσματα των αστικών ανταλλακτικών σχέσεων, όπως η ελευθερία και η ισότητα, «αντέχουν» σε σχετικοποιήσεις και εξακολουθούν να προβάλλονται ως αιτήματα και όταν η υλική τους βάση, η φιλελεύθερη αστική αγορά, συρρικνώνεται).

Ο Habermas συνάγει από το τυπικό ορθοπρακτικό σχήμα της κοινής αποδοχής γενικών κανόνων μία ιδέα της «δικαιοσύνης» που τίθεται σε εντασιακή σχέση προς τις περιεχομενικές (ιστορικές) αντιλήψεις περί αγαθού, προβαίνοντας έτσι σε τομή μεταξύ αγαθού και δικαίου, αξιολογικού περιεχομένου και τυπικού κανόνα και κατανοώντας μόνο τον τελευταίο ως «τελευταίο» κριτήριο ισχύος της κοινωνικής ηθικότητας και του ορθού πράττειν¹². Η αντίληψη αυτή συνεπάγεται ότι η θεωρία παραιτήθηκε από το αίτημα δικαίωσης του συγκεκριμένου ιστορικού περιεχομένου κατά την αξιολογική φύση του. Όταν αναζητείται το αξιολογικό αποκλειστικά στην γενικότητα της μορφής σημαίνει ότι αποκλείεται η δυνατότητα μίας μορφικής αξίας σε περιεχόμενα, διάφορης από την γενικότητα. Η γενικότητα όμως είναι «αξία» σε μία συγκεκριμένη λογική έκταση, στην οποία προκύπτει το ζεύγος γενικό - ειδικό. Κοινωνικοθεωρητικά η έκταση αυτή «καλύπτεται» από το ζεύγος εγωϊστικό πράττειν αφ' ενός, ηθικοπολιτικό πράττειν αφ' ετέρου, δηλ. από το επίπεδο συνείδησης της πρώιμης φιλελεύθερης κατασκευής που θεωρεί την σύσταση του κοινωνικού ως παράγωγο του διχασμού του κοινωνικού ανθρώπου σε bourgeois και citoyen. Όμως η κριτική στην διχοτομία αυτή, όπως προέκυψε από την εγελια-

νή κριτική στον Rousseau και στον Κάντ και από την προβληματική του μαρξισμού δεν κατενόησε απλώς την διχοτομία αυτή ως μορφή που προέκυψε από ιστορικές συνθήκες, αλλά την κατενόησε μάλλον ως επί μέρους μορφικό στοιχείο ενός ευρύτερου ιστορικο - μορφικού πλέγματος, το οποίο υπέταξε τις «συνθήκες» αυτές σε εννοιακή πειθαρχία, διερευνώντας τις λογικο - ιστορικές σχέσεις «βάσης» που «υποβαστάζουν» και ορίζουν την σχέση ατομικού και γενικού (και μπορούν ταυτόχρονα να οριοθετήσουν την σχέση της σύγχρονης ιστορικής μορφής προς «παραδοσιακά» περιεχόμενα, δηλ. μορφικά περιεχόμενα, των οποίων η μορφογένεση και λειτουργία προκύπτει από προγενέστερους σχηματισμούς).

Τέτοιες σχέσεις «βάσης» περιγράφονται στην εγελιανή θεωρία του Αντικειμενικού Πνεύματος και στη μαρξική ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων σε αστικές κοινωνίες ως «δεσμευτικές» κατά το περιεχόμενο σχέσεις. Όπως δε οι ιδέες που παράγονται από τον φορμαλισμό (λ.χ. τυπική ισονομία) μπορούν να θεωρηθούν περιεκτικότερες (διότι μπορούν να τεθούν ως αξίες) από τις συνθήκες κοινωνικής συγκρότησης των φορμαλιστικών πρακτικών (λ.χ. ανταλλακτικές σχέσεις), έτσι και οι ιστορικολογικές σχέσεις που υποτάσσουν εννοιακά τις συνθήκες αυτές μπορούν να υποστηρίξουν την «παραγωγή» ευρύτερων αποτελεσμάτων αξιακής φύσης που ξεπερνούν, κατά το νόημά τους, τις πρακτικές που χρησίμευσαν ως γενεσιουργοί τους πυρήνες. Μπορεί έτσι η φορμαλιστική ορθοπρακτική θεωρία να ενταχθεί στο διευρυμένο πλαίσιο μίας περιεχομενικής θεωρίας του καταμερισμού της εργασίας, όπου τίθεται επιστημολογικά το πρόβλημα «παραγωγής» κανονιστικών αποτελεσμάτων από σχέσεις (ο τρόπος αυτός παραγωγής και οι σχέσεις παραγωγής είναι υπό διερεύνηση) και όπου περιλαμβάνονται κανονιστικά και αξιολογικά πλέγματα σχετιζόμενα με την φύση της κοινωνικής συνεργασίας, όπου θεωρείται ιδιαίτερα ότι η δυναμική του καταμερισμού της κοινωνικής εργασίας μπορεί να στηρίξει την «ορθοπρακτική» αξία της κοινωνικά καταξιωμένης συμμετοχικής πράξης.

Στην βάση του προβληματισμού αυτού αποφεύγονται κατ' ευθείαν συνδέσεις του γενικεύσιμου στοιχείου της ιστορικής αξίας με την φορμαλιστική ηθική, πριν ερευνηθούν οι όροι «παραγωγής» αξιών και οι μηχανισμοί «παραγωγής» στοιχείων «αδικίας» (κατά περιεχόμενο), μέσω του τυπικού πλαισίου θεσμών δικαιοσύνης. Επισημαίνεται κριτικά ότι κάθε φορμαλιστική ορθοπρακτική θεωρία είναι υποχρεωμένη να ανατρέξει σε ιστορικά περιεχομενικά πλαίσια που «υποβαστάζουν» τις μεθοδικές της γενικεύσεις, τα οποία εισάγει ως απορρέοντα απ' αυτές. Αυτό ισχύει και για την καντιανή θεωρία¹³, αλλά υπάρχει και σε νεώτερες φορμαλιστικές κατασκευές. Εφ' όσον στα πλαίσια αυτά δεν δοθεί μία δεσμευτική δομική «λογική» μορφή, αλλά η θεωρία επιμένει να τους προσδίδει το status εμπειρικού ακατάστατου υλικού και «περιστασιακότητας», υπάρχει ο κίνδυνος το υλικό αυτό να εισέρχεται με αυθαίρετο τρόπο στο θεωρητικό πεδίο φορμαλιστικής γενίκευσης και να αποκλείονται από το πεδίο αυτό «σημαντικά» ζητήματα για τους κοινωνικά δρώντες. Στην περίπτωση αυτή ο φορμαλισμός αντί να θεμελιώνει δεσμευτική ορθοπραξία αποδεικνύεται ότι συνοδεύει τον σχετικισμό των αξιών. Επειδή στην φορμαλιστι-

κή προσέγγιση της ορθοπραξίας αυτός ο πυρήνας περιεχομένου που θέτει ζητήματα αξιολόγησης σε αναφορά με «ουσιώδεις κοινωνικές σχέσεις» παραμελείται, προβάλλεται ως αξιολογικό στοιχείο αποκλειστικά ένα μέρος του «δυνατού» αξιολογικού πλέγματος, το φορμαλιστικό γενικευτικό, ως «μετα - συμβατικό» στοιχείο, που υπερβαίνει την παραδοσιακή αξιολόγηση και τις προνομιακές «συμβατικότητες» προαστικών κοινωνιών. Έτσι ενώ ορθώς συνδέεται το ορθοπρακτικό με το εκσυγχρονιστικό (αναθεώρηση παραδόσεων, εισαγωγή τυπικών διαδικασιών έναντι της αυθαιρεσίας της εξουσίας, κριτική του ανορθολογικού κ.λ.π.) η αντίληψη του εκσυγχρονιστικού προσεγγίζει το αντικείμενο στη βάση δεδομένων χωρισμών που δεν τίθενται σε αμφισβήτηση και δεδομένων «υποσυστημάτων» (κοινωνία, πολιτισμός, δομή του Εγώ κλπ.), ώστε να μην γίνεται δυνατή η διαμόρφωση κριτηρίων εκσυγχρονισμού στη βάση της ιστορικής σχέσης των υποσυστημάτων αυτών. Η σημασία της προβληματικής αυτής γίνεται εμφανής αν εκτιμηθεί ότι με την ανάπτυξη των σύγχρονων αστικών κοινωνιών το «μετα - συμβατικό» φορμαλιστικό πλαίσιο (κοινωνικό συμβόλαιο για ελευθερία, ισότητα, ισονομία) αντικαθίσταται από ένα «μετα - συμβολαϊκό» πλέγμα ρυθμίσεων, όπου δεν κυριαρχεί η γενικότητα της ρύθμισης, αλλά η περιστασιακή ρύθμιση. Έτσι η σύγχρονη ορθοπρακτική θεωρία δεν αντιμετωπίζει μόνο ζητήματα «εύρους εφαρμογής» γενικών ρυθμίσεων στην κοινωνία, αλλά και ζητήματα συνεκτίμησης κατά το πράττειν πραγματικών διαδικασιών που συρρικνώνουν το πλαίσιο γενικών ρυθμίσεων («αντοχής» ορθών ρυθμίσεων σε συνθήκες συρρίκνωσης των δομών στήριξής τους).

3. Παραγωγή ενός πυρήνα ορθών θεσμών από την ορθοπρακτική ιδέα

Εφ' όσον απορριφθούν ορθοπρακτικές θεωρίες που εισάγονται δογματικά (λ.χ. σε σχέση με «έτοιμους» ηθικούς κανόνες) ή φορμαλιστικά (γενικευτικά) δεν μένει, προκειμένου να διατυπωθούν στοιχεία μίας θεωρίας του ορθού πράττειν, παρά να επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε του τύπους του ορθού πράττειν σε σχέση με μία θεωρητικοποίηση του ιστορικού πράττειν αποφεύγοντας τις ιστοριστικές παγίδες που παραμονεύουν ένα τέτοιο εγχείρημα. Το πρόβλημα της εξασφάλισης απέναντι στον ιστορισμό τίθεται όχι ως πρόβλημα θεμελίωσης ενός ανιστορικού υπερβατολογισμού, αλλά ως πρόβλημα θεωρίας της σύγχρονης κοινωνίας που πρέπει να κατανοηθεί ως εννοιολογικό πλέγμα «ευρύτερο» της θεωρητικοποίησης των περιστασιακών ιστορικών συνθηκών που ισχύουν στη μία ή στην άλλη κοινωνία. Το εννοιολογικό αυτό πλέγμα περιλαμβάνει ένα στοχασμό πάνω στους όρους κοινωνικής σύνθεσης, αναπαραγωγής και επικοινωνίας σε σύγχρονες κοινωνίες, ο οποίος συνυπολογίζει και τις χαρακτηριστικές μορφές παραγωγής ορθοπρακτικών αιτημάτων και «αντίστασης» των κοινωνικών σχέσεων απέναντι σε τέτοια αιτήματα.

Λογικά η έννοια της «σύγχρονης κοινωνίας» δεν μπορεί να έχει τον χαρακτήρα απόλυτης δεσμευτικότητας, κάποιας οντολογίας, από την οποία να «πα-

ράγεται» το δέον, δηλ. δεν μπορεί να έχει την δεσμευτικότητα που ο Hegel έδωσε στην έννοια του «Αντικειμενικού Πνεύματος». Είναι αποτέλεσμα ενός θεωρητικού στοχασμού αναφερόμενου στις «ουσιώδεις» πρακτικές και θεσμοθετήσεις συγχρόνων καπιταλιστικών και μετακαπιταλιστικών κοινωνιών και σε «ουσιώδεις» μορφές περιγραφής και κριτικής τους από τις κοινωνικές επιστήμες. Οι μορφές αυτές οριοθετούν και το πλαίσιο αναφοράς αντιπάλων τοποθετήσεων πάνω στα σύγχρονα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Στον ορίζοντα του στοχασμού αυτού η διάσταση της ιστορίας, της θεωρίας και η ανακατασκευή ορθοπρακτικών αρχών πρέπει να συσχετιστούν και ταυτόχρονα να απαλλαγούν από την ιστορικοτελεολογική τους φόρτιση και την ένταξη τους σε εγελιανού τύπου οργανικές ενότητες. Κατά τη διαδικασία αυτή οι ιστορικές δομές του πραγματικού που δεν μπορούν να «δικαιωθούν» ορθοπρακτικά χρησιμεύουν από τη σκοπιά του ορθού πράττειν ως δομές υποστήριξης ή παρεμπόδισμού του που δεν διακατέχονται από το έλλογο¹⁴. Για όσες «δικαιώνονται» ορθοπρακτικά θα πρέπει να εξεταστεί με τι κριτήρια συμβαίνει τούτο και κατά πόσο μπορούν να οργανωθούν σε ορθοπρακτική ιδέα που να προσανατολίζει σε κάποιο βαθμό δεσμευτικότητας το πράττειν κατά τις ιεραρχήσεις ορθών σκοποθεσιών ανάλογα με την ιδιαιτερότητα των επι μέρους κοινωνιών και των πρακτικών προβλημάτων τους.

Η ανακατασκευή δυνατοτήτων του ορθού πράττειν δεν μπορεί να γίνει παρά ως αναδρομή σε συστατικά στοιχεία της δομής του καταμερισμού της εργασίας σε σύγχρονες κοινωνίες που οριοθετεί και την κατάσταση του επι μέρους πράττειν, το βαθμό συμβολής του στο συλλογικό πράττειν και τον τύπο χωρισμού του από αυτό. Η αναδρομή αυτή προϋπολαμβάνει έναν ιδιότυπο «κογκνιτιβισμό» στην ορθοπρακτική θεωρία, αλλά τον υπερβαίνει διότι θέτει το πρόβλημα ενός ορθολογισμού κατά έλλογα περιεχόμενα και κατά την ιστορική «φύση του πράγματος» και διότι απορρίπτει τον χαρακτηριστικό για τον ιστορισμό αναγωγισμό.

Από θεωρητική άποψη βρισκόμαστε μπρός σε ένα πρόβλημα «μετατροπής» των θεωρητικών στοιχείων που επεξεργάστηκε η πρακτική φιλοσοφία και η κοινωνική επιστήμη σε προβλήματα κριτικής θεωρίας του ορθού πράττειν σε έναν ορίζοντα του ιστορικού «τώρα». Ο τύπος οργάνωσης σε αυτόν τον ορίζοντα δεσμεύεται κατά κατηγορία από την κριτική που έχει επιτυχώς ασκηθεί σε κάθε κατηγορία και από τις εννοιακές συνδέσεις που προκύπτουν κατά πλέγμα κατηγοριών και αναφέρονται σε δεδομένες κοινωνικές σχέσεις. Έτσι η ιδέα της αναγόρευσης του γενικού κανόνα σε ορθοπρακτικό επιβεβαιώνεται αναφορικά με τον αποκλεισμό προνομιακών ρυθμίσεων, αλλά δεσμεύεται από την κριτική στον κανονιστικό φορμαλισμό. Η ιδέα της αναγωγής του ορθού πράττειν στην ιστορικότητα δεσμεύεται από την κριτική στον ιστοριστικό σχετικισμό. Η ιδέα της κριτικής του χωρισμού γενικού και ιδιαιτέρου δεσμεύεται από το μεθοδολογικό αίτημα να συνυπολογιστούν κατά την ανακατασκευή της αρχικής κατάστασης του πράττειν οι δομές αναγκαιότητας και πολιτικής σύστασης των κοινωνικών σχέσεων, δηλ. να θεωρηθεί ορθοπρα-

κτική και η πρακτική άμυνας («καλών» χωρισμών) απέναντι στην διατήρηση ή επανεισαγωγή κακών χωρισμών κλπ.

Ίσως η πιο δυσχερής γι' αυτή την προσπάθεια διερεύνησης ορθοπρακτική έννοια είναι η έννοια της κοινωνικότητας ως αλληλεγγύης, την οποία ο Marx προσέγγισε κατευθείαν ως ζήτημα που προκύπτει από τον καταμερισμό της εργασίας (προστασία της κοινωνικής δραστηριότητας και «ουσίας»), ενώ ο A. Smith την αντιμετώπισε ως πρόβλημα «αντίστοιχο» προς τον καταμερισμό της εργασίας και ως ιδέα συμπληρωματική προς την ιδέα της αρμονίας που υποτίθεται ότι τον διέπει.

Η αναζήτηση της ενότητας των προβλημάτων αυτών σε μία σύγχρονη θεωρία του πράττειν αντιμετωπίζει για λόγους θεωρητικούς το παράδοξο: να παρουσιάζει μία διάσταση αντιδιαλεκτική, ως ανοιχτή θεωρία του μη συντελεσμένου (μέλλοντος), να ανατρέχει όμως διαρκώς, ως σε προϋπόθεσή της, στην διαλεκτική ενός συντελεσμένου, δηλ. στους τρόπους που στην μέχρι τώρα ιστορικότητα το πράττειν εντάχθηκε σε συντελεσμένη ολότητα, οπότε και το ορθοπρακτικό ιδεώδες του παρελθόντος συνέβαλε στην σύσταση του ιστορικού «τώρα». Έχει αντιδιαλεκτική διάσταση σημαίνει ότι παρουσιάζει, αναζητώντας ένα νόημα και μία ενότητα, ρήγματα, αντινομίες και χωρισμούς που γεφυρώνονται μάλλον με καντιανούς τύπους και ρυθμιστικές ιδέες παρά με εγελιανές μεσολαβημένες τριάδες (ίσως όμως, με το νόημα που εδώ δόθηκε, να μπορούσε κανείς να μιλήσει για ένα είδος διαλεκτικής, οπότε είναι θέμα ορισμού). Στην ορθοπρακτική θεωρία φαίνεται να αναπαράγονται αντινομίες και χωρισμοί ήδη από το γεγονός ότι είναι προσανατολισμένη, και στην πιο επιφανειακή της μορφή, στην άρση του χωριστικού στην κοινωνία.

Η κλασική θεωρία έχει ως κεντρικό ζήτημα επισημάνει ότι η συγκρότηση του κοινωνικού σε σύγχρονες αστικές κοινωνίες συντελείται υπό την μορφή της ιδιοκτησίας και της ανταλλαγής, δηλ. με την εγκαθίδρυση κοινωνικών χωρισμών. Κατά την αναπαραγωγή της κοινωνίας αναπαράγονται αναγκαστικά, παράλληλα προς τις εκτιμήσεις για το ιστορικά «αναγκαίο» και «δεδομένο» των συνθηκών, ως ορθοπρακτικά αιτήματα, τα αιτήματα άρσης των χωρισμών αυτών. Ως αιτήματα άρσης κοινωνικών μορφών τα αιτήματα αυτά συγκροτούνται αρνητικά απέναντι στις μορφές της θεσμικά συγκροτημένης ατομικότητας και απέναντι στους χωρισμούς μεταξύ των ατόμων και μεταξύ των ατόμων αφενός και των όρων αναπαραγωγής της ζωής τους αφετέρου. Από δε την αντιστροφή τέτοιων αιτημάτων προκύπτει η ορθοπρακτική ιδέα της ελευθέρης και συνεργατικής κοινωνικότητας των υποκειμένων (χωρίς μεσολάβηση κατά τη συγκρότηση κοινωνίας του καταμερισμού της εργασίας και της ιδιοκτησίας). Την έννοια αυτή συνέλαβε η παραδοσιακή θεωρία (Feuerbach, νέος Marx), ως «κοινότητα γένους» την οποία δεν εισήγαγε κριτικά, αλλά την καθόρισε ως συγκεκριμένη και βιωματική «ουσία» (Gattungswesen¹³). Αντίθετα από την λογική της φύση η έννοια αυτή: α) είναι *αφηρημένη*: συνίσταται στα αιτήματα άρσης των χωρισμών που προκύπτουν από το σύγχρονο καταμερισμό της εργασίας και «δίκαιης ιδιοποίησης» της κοινωνίας από τους κοινωνικά δρώντες β) είναι *πολιτική*. Με την ιδέα αυτή συνδέεται η ιδέα θεσμών

«αμέσως προηγούμενων» της πραγματοποίησης της, δηλ. η ιδέα θεσμών, οι οποίοι, από τη σκοπιά του συμφέροντος πραγμάτωσης του αιτήματος αυτού, θα πρέπει να είναι δυνατόν να ενεργοποιούνται, όσες φορές η πραγμάτωση θα απειλείται από χωρισμούς που το θίγουν κατ' ουσίαν εξασφαλίζοντας προνομιακές θεσμίσεις για άτομα ή ομάδες. Προκύπτει δηλ. από την ιδέα ενός ορθοπρακτικού αιτήματος ότι θα πρέπει να μπορούν να ενεργοποιούνται «καλοί» θεσμοί (που θα διαφυλάσσουν αυτό το ουσιώδες) ως αντιπαλότητες σε προσπάθειες επιμεριστικών θεσμοποιήσεων και έτσι θα συγκροτούν πολιτική του Λόγου χωρίζοντας τους κακούς χωρισμούς από την χωριστική τους δραστηριότητα και με την έννοια αυτή θα προηγούνται, ως ατελέστεροι, του τελικού ιδεώδους.

Τα ζητήματα αυτά έχουν προσεγγιστεί από την κλασική πολιτική θεωρία (πρβλ. την καντιανή ιδέα του Δικαίου ως παρεμπόδιση εμποδίων ελευθερίας και την μαρξική διάκριση μεταξύ κοινωνικού και πολιτικού στα νεανικά έργα¹⁶). Ήδη από μία πρώτη διερεύνηση της δομής της ορθοπρακτικής ιδέας μπορεί να παρατηρηθεί ότι η ιδέα αυτή θα πρέπει να περιέχει και σε όποιο τελικό βαθμό πλήρωσης και άρσης χωρισμών, πάντα και το πολιτικό στοιχείο ως θεσμική οχύρωση που να μπορεί να ενεργοποιείται όσο θα απειλείται ο βαθμός ελευθερίας και κοινωνικότητας που έχει ιστορικά επιτευχθεί.

Βάσει των σκέψεων αυτών θα μπορούσαμε να εισαγάγουμε έναν πρώτο πυρήνα ορθών θεσμών, αν ξεκινήσουμε από την υπόθεση ότι κάθε ορθοπρακτικός συλλογισμός θα πρέπει να ανατρέξει αναγκαστικά σε μία ορθοπρακτική ιδέα, η οποία είναι συστατικός του όρος, θα πρέπει δε εν συνεχεία να ορίσει όρους πραγμάτωσης της («προηγούμενους»), ύστερα δε όρους αυτών των όρων κλπ. Αν δε κατά συνέπεια θεωρήσουμε ότι η γενικότερη και πιο αφηρημένη δυνατή διατύπωση του ορθοπρακτικού αιτήματος συνίσταται στην αξίωση άρσης αδικαιολόγητων χωρισμών, η οποία αξίωση ανέχεται μόνο προσωρινούς χωρισμούς που θα υποβοηθήσουν αυτή την άρση. Με την έννοια αυτή θα οδηγηθούμε σε ένα πρακτικό αίτημα που περιέχει πυρηνικά και την κριτική στο γενικευτικό ορθοπρακτικό αίτημα του φορμαλισμού. δηλ. την κριτική των χωριστικών θεσμοποιήσεων και εμπραγματώσεων που «συμβιβάζονται» με τον φορμαλισμό (λ.χ. να έχουν «όλοι» ιδιοκτησία). Οδηγεί εξ άλλου σε κριτική στην θέσμιση του αφηρημένου κοινού (γενικού) ως ουσιώδους, θέσμιση που υποτίθεται, σε φιλελεύθερα μοντέλα, ότι επιτρέπει στα άτομα την οποιαδήποτε νοσηματοδοσία. Σύμφωνα με την κριτική η θέσμιση αυτή αντιτίθεται, στην πραγματικότητα, στην ιδέα κοινωνίας ιντιβιντουαλιστικών νοσηματοδοσιών διότι δεν θέτει ότι τέτοιες νοσηματοδοσίες μεσολαβούνται στη σύσταση και πραγμάτωσή τους (και όχι στο αφηρημένο πλαίσιο της εκδήλωσής τους) από την σχέση του κάθε υποκειμένου με τα λοιπά κοινωνικά υποκείμενα, μη θέτοντας δε τούτο κάνει κατ' αρχήν δεκτές ασύδοτες και αντικοινωνικές νοσηματοδοτήσεις.

Ακόμη το αίτημα αυτό συγκροτείται σε αναφορά με την σύγχρονη εποχή, ως αίτημα άρσης ιστορικών χωρισμών (εξατομίκευσης), και ως αίτημα ελευθερίας που υπερβαίνει και αίρει θετικά την εξατομίκευση στην ενότητα του ατό-

μου με την κοινωνικότητά του (ενότητα που μπορεί να ακυρώνεται με τις σύγχρονες μορφές καταμερισμού της εργασίας) τονίζοντας την ανάγκη συνειδητής ρύθμισης του καταμερισμού της εργασίας και σχετικοποίησης των ασυνειδών χωρισμών που αυτός επιφέρει (δηλ. αναφερόμενο στην ιστορικότητα του ορθού πράττειν σε σύγχρονες κοινωνίες), όπου μια τέτοια σχετικοποίηση φαίνεται δυνατή.

Δεδομένου ότι η μορφή με την οποία το ορθοπρακτικό αίτημα διατυπώνεται εδώ είναι η πιο αφηρημένη δυνατή, αναφερόμενη στην ελεύθερη κοινωνικότητα και στην κριτική των χωριστικών διαδικασιών που την θίγουν, η παραγωγή ορθών θεσμών από αυτό το αίτημα μπορεί να γίνει μόνο «από την έννοια» ως διερεύνηση των όρων σύστασής του και ως προς ουσιώδεις διαστάσεις προστασίας του ως αξίας. Έτσι ο πρώτος πυρήνας ορθών θεσμών που προκύπτουν από τις έννοιες που συγκροτούν την ορθοπρακτική ιδέα περιλαμβάνει θεσμούς που προστατεύουν τις κοινωνικές σχέσεις από προσπάθειες ελέγχου των μέσων και του αποτελέσματος της κοινωνικής δραστηριότητας προς όφελος επιμεριστικών συμφερόντων, καθώς και θεσμούς που προστατεύουν το κάθε μέλος της κοινωνίας από απειλές στη ζωή, την σκέψη και την ελεύθερη νοηματοδοσία και που παρεμποδίζουν κάθε θεσμοθέτηση τέτοιων μηχανισμών ελέγχου και απειλής. Ιδιαίτερα στον πρώτο ορθοθεσμικό πυρήνα θα πρέπει να συμπεριληφθούν αναγκαίοι θεσμοί που προστατεύουν το πράττειν κατά την ενεργό σύμπραξη στη διαμόρφωση και υλοποίηση συλλογικών στόχων.

Αν αντιπαραθέσουμε τον πρώτο αυτό ορθοθεσμικό πυρήνα σε ορθοθεσμικά αιτήματα που μπορούν να βοηθούν ως «υλοποιήσεις» του σε πραγματικές κοινωνίες κατά ιεράρχηση του βαθμού επίτευξής τους, θα διαπιστώσουμε βέβαια μια εντυπωσιακή πολυειδεια αυτών των «υλοποιήσεων». Εμφανίζονται σε άτακτη παράταξη και επιμερισμό, κάποτε αλληλοαποκλειόμενες, κάποτε συμπληρωματικές η μία προς την άλλη, αλλά ανισοσθενείς. Λ.χ. σε πολλές πραγματικές κοινωνίες δίνεται βάρος στις διαδικασίες συγκρότησης της κοινωνικής «ουσίας» και της διαφύλαξης των δικαιωμάτων της κοινωνικής εργασίας, αλλού δίνεται έμφαση στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, της προσωπικής νοηματοδοσίας, του δικαιώματος πολιτικής ή οικονομικής συμμετοχής, του δικαιώματος στην μόρφωση, ενημέρωση κλπ. Οι λογικές διαμόρφωσης και θέσης προτεραιοτήτων τέτοιων αιτημάτων δεν παράγονται από καμιά ορθοπρακτική ιδέα (αλλά ακολουθούν την «λογική» της ιστορικής κοινωνικής συγκρότησης και του καταμερισμού της εργασίας). Ωστόσο μια ορθοπρακτική ιδέα πάντως προϋποτίθεται τόσο για τον κριτικό εντοπισμό τους όσο και για τον καθορισμό των ορίων, εντός των οποίων τέτοιες λογικές, σαν διάφοροι «δρόμοι» προς την ιδέα αυτή, γίνονται από ορθοπρακτική σκοπιά αποδεκτές. Επειδή λοιπόν η ορθοπρακτική ιδέα, παρότι αποτελεί όρο κάθε ορθοπρακτικού συλλογισμού, δεν μπορεί να καθοδηγήσει άμεσα το πράττειν, η αναζήτησή μας θα πρέπει να στραφεί προς προβλήματα κατασκευής «τύπων πρακτικού Λόγου» για την εφαρμογή της, δηλ. προς την κατανόηση των τρόπων που συγκεκριμένα προγράμματα που εγείρουν την αξίωση να είναι ορθοπρα-

κτικά προσανατολισμένα «τείνουν» προς αυτήν, διατυπώνοντας ιστορικά αιτήματα έλλογης θεσμοποίησης που θα αντικαταστήσουν ή θα σχετικοποιήσουν τις νυν ισχύουσες κοινωνικές σχέσεις και θεσμοποιήσεις. Βεβαίως και τα συγκεκριμένα πολιτικά προγράμματα με ορθοπρακτική αξίωση περιέχουν την ιδέα των φάσεων υλοποίησης των στόχων τους, δηλ. της ιεράρχησης, μέσα από συγκεκριμένες πολιτικές, στόχων «προ» των τελικών. Αλλά ενώ οι πολιτικές από τη σκοπιά της αφηρημένης ορθοπρακτικής ιδέας, θέτουν τα πλαίσια άμυνας, εάν υποθεθεί ότι απειλείται η ιδέα αυτή, τα οποία την σχετικοποιούν προκειμένου να την επιβεβαιώσουν, οι ιστορικές ορθές πολιτικές σχετικοποιούν ιστορικά θεσμικά πλαίσια για να τα αντικαταστήσουν με άλλα που είναι δικαιότερα, εφόσον τα τελευταία είναι ιστορικά δυνατά και εντάσσονται σε ορθοπρακτική προοπτική. Από την προοπτική τους δε αυτή νοσηματοδοτούνται ως ιστορικές πολιτικές που υπερβαίνουν τα πλαίσια που τους τάσσει ο ιστορισμός.

Οι «πρακτικοί τύποι» τέτοιων ιστορικών πολιτικών, των οποίων την λογική φύση επιχειρήσαμε να προσεγγίσουμε, δεν είναι δυνατόν να περιγραφούν ως αυστηρά αιτιακά «σχήματα» του πράττειν, αλλά μάλλον ως «ρυθμιστικές ιδέες» που προκύπτουν ακριβώς λόγω της πολυειδείας των κάθε φορά συγκεκριμένων συνθηκών του πράττειν, με μεγάλο βαθμό απροσδιοριστίας. Προς τέτοιες ιδέες προσανατολίζονται οι πολιτικές σχετικοποίησης του συστήματος χωρισμών της αστικής κοινωνίας μέσα από την δυναμική τού σύγχρονου καταμερισμού της εργασίας και οι πρακτικές στήριξης συστημάτων κοινωνικής εξασφάλισης της εργασίας και ελέγχου της ατομικής ιδιοκτησίας.

Στην βάση των προαναφερθέντων μπορούμε να προβούμε σε μια πρώτη διερεύνηση των όρων της πρακτικής μας τυπολογίας ελέγχοντας τον βαθμό έλλογης κανονιστικότητας που έχει επιτευχθεί σε μιά κοινωνία, βάσει ορθοπρακτικών αρχών, δηλ. να θέσουμε το ερώτημα για το βαθμό επίτευξης, στο θεσμικό πλαίσιο της συγκεκριμένης κοινωνίας, ορθοπρακτικά θεμελιωμένων θεσμών που να κατοχυρώνουν ρυθμίσεις συνειδητής κοινωνικότητας και διαδικασίες ελευθεροπραξίας. Ακόμα να θέσουμε το ερώτημα για την ιστορική συγκρότηση διαδικασιών παρεμπόδισμού τέτοιων ρυθμίσεων σε σχέση με τον καταμερισμό της εργασίας και την ιστορικότητα της κοινωνίας αυτής.

Στην εντασιακή σχέση μεταξύ ορθοπρακτικής ιδέας και ιστορικής διαπλοκής των κοινωνικών σχέσεων θα προκύψει μια ιδέα για τον βαθμό επίτευξης του «δυνατού» στη συγκεκριμένη κοινωνία, αναφερόμενη στην ιστορική δυναμική της κοινωνίας καθώς και σε μια αρχή «μεταβατικότητας» μεταξύ πολιτικών κοινωνιών που ισχύει τόσο για αποτελεσματικούς αλλά ορθοπρακτικά βλαπτικούς ή μονόπλευρους, όσο και για «ορθούς» θεσμούς. Δηλ. το ορθοπρακτικό επιχείρημα θα ελέγξει κάθε φορά τον βαθμό επίτευξης της «ιστορικά δυνατής» έλλογης θεσμοποίησης για μιά κοινωνία και με το κριτήριο του τι έχει ήδη επιτευχθεί σε άλλες κοινωνίες σύγχρονες ή προγενέστερες. Η αρχή αυτή συμπεριλαμβάνει και την μεταβατικότητα της κριτικής αυτού που έχει ήδη επιτευχθεί αλλού. Δηλώνει ότι το ορθοπρακτικό επιχείρημα προσανατολίζεται προς συγκριτικές διαστάσεις (που οριοθετούν και την «δημιουργικότητα»

του) που του χρησιμεύουν ως υποδείγματα για την θεσμοποίηση που προτείνει. Η αρχή αυτή έχει γενικευτεί από τον φορμαλισμό ως αρχή της παγκοσμιοτητας της επικοινωνίας και μπορεί να γίνει ουσιαστικά κατανοητή ως έκφραση της παγκοσμιοτητας του σύγχρονου καταμερισμού της εργασίας. Σε συγκεκριμένους τύπους όπου παρουσιάζονται ορθοπρακτικά προβλήματα μεσολαβούνται από αλληλοεπικαλύψεις ιστορικών αιτημάτων και διέπονται από την αρχή της μεταβατικότητας. Κατά τη διερεύνηση όμως των όρων μιας πρακτικής τυπολογίας που επιχειρούμε εδώ με υψηλό βαθμό αφαίρεσης τα ζητήματα αυτά μόνο οριακά μπορούν να τεθούν.

4. Η ιδέα της κοινωνικότητας ως στοιχείο του ορθοπρακτικού τύπου.

Από ουσιαστική άποψη το ορθό πράττειν όταν κατευθύνεται στην θέση θεσμών υλοποιεί μια αρχή κοινωνικότητας, η οποία αναφέρεται στην διατήρηση και ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής. Ιστορικά το ορθό πράττειν αναφέρεται στην κοινωνική αρχή στα πλαίσια ενός τύπου ορθής πολιτικής που (στο μαξιμαλιστικό του όριο αίρει, ενώ) από το ελάχιστο έως το άριστό του σημείο σχετικοποιεί την διαπλοκή συστημάτων που παρέχουν προνόμια σε άτομα ή ομάδες με το σύστημα κοινωνικής αναπαραγωγής. Βάσει της κοινωνικής αρχής επιβεβαιώνεται ορθοπρακτικά ως «σύμφωνη» με τον έλλογο τύπο η ιστορική διαδικασία, κατά την οποία τίθενται θεσμοί που εγγυώνται έλεγχο του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας ώστε να εξασφαλιστεί διατήρηση και ανάπτυξη των κοινωνικών «δυνάμεων». Στην σύγχρονη ιστορική κοινωνία η αρχή αυτή βρίσκει υποστήριξη σε σύγχρονες δομές του καταμερισμού της εργασίας, όπου ένα μέρος των λειτουργιών αναπαραγωγής της κοινωνίας «κοινωνικοποιείται» και παίρνει ανεξάρτητη υπόσταση «δίπλα» στους χώρους των ιδιωτικών αποφάσεων, είτε με την μορφή κρατικοδιοικητικών δομών ρύθμισης, είτε με την μορφή ιδιωτικο - οικονομικών δομών που υπόκεινται σε δεσμевτικούς δημόσιους ρυθμιστικούς κανόνες (λ.χ. νόμοι ελέγχου της μεγάλης και υπερσυγκεντρωμένης ιδιοκτησίας και των εργασιακών σχέσεων, δημόσιοι και ιδιωτικοί θεσμοί ρύθμισης του συστήματος κοινωνικών παροχών). Τα συστήματα αυτά υποστήριξης της κοινωνικής αρχής, τα οποία σε μεγάλο βαθμό επιδιώκονται συνειδητά από την οργανωμένη εργασία, προβάλλουν, επειδή προκύπτουν ως ανάγκες του καταμερισμού της εργασίας, αντίσταση σε απόπειρες «ξηλώματος» τους και είναι σ' αυτά που αυτονόητα θα αναφερθούν ορθοπρακτικά επιχειρήματα για να ενισχύσουν περαιτέρω έλλογες θεσμοποιήσεις. Μπορούμε δηλ. να κατανοήσουμε με ορθοπρακτικό συμφέρον τις ιστορικοκοινωνικές διαδικασίες κοινωνικοποίησης ως δομές υποστήριξης της ιδέας έλλογης διευθέτησης της κοινωνικής ζωής από τους δρώντες. Αντίστοιχα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι παράγεται με κάθε τέτοια διαδικασία, τουλάχιστον ως δυνατότητα, και το στοιχείο αποδοχής και επιβεβαίωσης της ρύθμισης ως «κοινή» υπόθεση των δρώντων, δηλ. ότι η αρχή της κοινωνικότητας σε ένα μίνιμουμ υλοποίησής της «πηγάζει» ως αξία (αλληλεγγύης) από την

κοινωνικότητα της εργασίας και την ανάγκη αναπαραγωγής της κοινωνικής ζωής.

Η διαπλοκή του ιστορικοκοινωνικού συστήματος υποστήριξης που προκύπτει από τον καταμερισμό της εργασίας και μιας αντίληψης περί του ορθού πράττειν ως εφαρμογή αρχών διατήρησης της κοινωνίας έχει περιγραφεί από τον Marx ως διαδικασία θεσμοποίησης (λ.χ. ρύθμιση του χρόνου εργασίας από το κράτος ως εγγύηση της κοινωνικής αναπαραγωγής και «σωτηρία» της κοινωνικής ζωής (ουσίας¹⁷) από την απειλή που προέρχεται από τον ιδιαίτερο, καπιταλιστικό, τρόπο παραγωγής). Σύμφωνα με την ανάλυση αυτή η θεσμοποίηση μπορεί να βρει ένα μίνιμουμ συναίνεσης από όλες τις κοινωνικές τάξεις σε ένα σχηματισμό, στο βαθμό που τα ιστορικά πλαίσια αυτού του σχηματισμού παρέχουν περιθώρια για κάτι τέτοιο. Εδώ η ορθοπρακτική ρύθμιση προκύπτει ως συμβιβασμός μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων συμπεριλαμβανομένης της εργατικής τάξης. (Πρόκειται δηλ. για την περίπτωση στο ορθοπρακτικό μοντέλο όπου «επιβεβαιώνεται» ορθοπρακτικά ο ρεφορμισμός. Η ανάλυση του Marx αμύνεται απέναντι σε αυτήν την επιβεβαίωση υποθέτοντας ταχεία εξέλιξη, σε αμέσως επόμενο στάδιο, σε επαναστατική διαδικασία και εγκαθίδρυση εργατικής εξουσίας).

Η θεμελίωση είναι ορθοπρακτική γιατί αναφέρεται στο όλο της κοινωνίας, σε σχέση με το οποίο τοποθετείται η θεωρία, το οποίο όλο ταυτίζεται με την κοινωνική εργασία με φορέα της την εργατική τάξη.

Εαν παρακολουθήσουμε τα βήματα της μαρξικής ορθοπρακτικής θεμελίωσης διαπιστώνουμε ότι προδιαδικαστικά προϋποτίθεται η «συγκεκριμένη άρνηση» της ατομικής ιδιοκτησίας, δηλ. η αποδοχή της ιστορικής της θετικότητας και η μη αποδοχή της ως αναγκαστικής και για το μέλλον πρόσβασης του ατομικού πράττειν (ατομικής ιδιοποίησης) στην κοινωνική παραγωγή. Από την κριτική σχετικοποίηση της ταύτισης ατομικής ιδιοκτησίας και ατομικότητας συνάγεται μεθοδολογικά το αίτημα κατασκευής θεσμών από την αφηρημένη και ουσιώδη κοινωνικότητα, δηλ. από την ιδέα της «διατήρησης» της κοινωνικής εργασίας στο ιστορικά δυνατό επίπεδο ανάπτυξης του κοινωνικού συστήματος της εργασίας.

Η κατασκευή αυτή κατανοεί τους κοινωνικά δρώντες ως έτοιμους να αποδεχτούν τους ιστορικούς θετικούς όρους κοινωνικοποίησης ως το σημείο που δεν θίγεται με την αποδοχή αυτή η αρχή της κοινωνικής αναπαραγωγής. Αυτή η ασυνείδητη στροφή του πράττειν προς την ιδέα του καταμερισμού της εργασίας «συναντάται» με τη συνειδητή αναφορά της θεωρίας στην ιδέα αυτή.

Ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις όπου η «συνάντηση» αυτή δεν λαμβάνει χώρα και δεν επιτυγχάνεται συμβιβασμός πάνω σε μία ρύθμιση. Με αναφορά στις περιπτώσεις αυτές πολλοί μαρξιστές «θεμελιώνουν» την ορθοπρακτική επιχειρηματολογία στο τελεολογικό υπόλοιπο της θεωρίας: το ορθό πράττειν θεμελιώνεται πλέον στην ίδια την επαναστατική συγκρουσιακή δράση που θα οδηγήσει σε έλλογη ρύθμιση της κοινωνικής ζωής. Παραμένει ωστόσο ζητούμενο σε τέτοιες «θεμελιώσεις» το ορθοπρακτικό πλαίσιο, του οποίου περίπτωση να είναι το συγκρουσιακό πράττειν. Η

αναζήτηση θα πρέπει να στραφεί, ακόμα και στις (ιστορικά συχνές) περιπτώσεις που ένας συμβιβασμός και συνεννόηση δεν επιτυγχάνεται μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, σε ορθοπρακτικά περιεχόμενα που είναι μεν «ασθενέστερα» εφ' όσον δεν προκύπτουν συναινεσιακά, αλλά εξακολουθούν ωστόσο να είναι δεσμευτικά. Αν δηλ. πρόκειται να αποφευχθεί ο ανορθολογισμός κατά τη θεμελίωση του συγκρουσιακού πράττειν θα πρέπει να εισαχθούν ως «ρυθμιστικές ιδέες» του πράττειν, και ορθοπρακτικά περιεχόμενα τα οποία δεν γίνονται αποδεκτά από όλους. Θα πρέπει να μιλήσουμε δηλ. για ισχύ του ορθοπρακτικού πλαισίου και της τυπικής του πρακτικού Λόγου έστω και χωρίς πλήρη συναινεσιακή κάλυψη.

Ιδιαίτερα σε εποχές κρίσης αναπαραγωγής των συγχρόνων αστικών κοινωνιών προκύπτει διάσταση ανάμεσα στην ορθοπρακτική αρχή κοινωνικότητας και στην συναινεσιακή της κάλυψη, ως έκφραση της αντίθεσης μεταξύ ατομικής ιδιοποίησης και κοινωνικής παραγωγής στις κοινωνίες αυτές. Πολλοί κοινωνικά δρώντες από ιδιωτικό συμφέρον απορρίπτουν τις υλοποιήσεις της κοινωνικής αρχής και «επιστρέφουν» σε τοποθετήσεις περιορισμένου ορθολογισμού κατά τον σκοπό. Ενώ άλλοι αντιστρέφοντας τα τελεολογικά εργαλεία όσων επιλέγουν κατευθείαν (άκριτα) την συγκρουσιακή δράση, αποδέχονται το ξήλωμα των κοινωνικών θεσμοθετήσεων σε περίοδο κρίσης με το επιχείρημα ότι η ενίσχυση της ατομικιστικής αρχής (και η επανασύνδεση εγωϊστικού πράττειν και κοινωνικής διαδικασίας, όπου η σχέση αυτή είχε θεσμικά σχετικοποιηθεί) θα αναζωογονήσει και θα διευρύνει τις κοινωνικές δυνάμεις επιτρέποντας έτσι ευρύτερη εφαρμογή της κοινωνικής αρχής στο μέλλον. Σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση η κοινωνική αρχή ισχύει σε διαφορετικό επίπεδο διαβάθμισης (ιστορικοθεσμικής υλοποίησης), της οποίας «όρια» αποτελούν από την μια μεριά ένα κοινωνικό ιδεώδες, από την άλλη μία κατάσταση όπου δεν διαφαίνεται παρά μόνον μέσα από κριτικά αίτηματα άρσης της θεσμικής σύνδεσης εγωϊστικών σκοποθεσιών και κοινωνικής σημασίας αποφάσεων. Μένει δηλ. σε μεγάλο βαθμό ανοικτό και απροσδιόριστο κατά πόσο σε κάθε συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία το κριτικό αίτημα θα διαμορφώνεται σε ισχύοντα κανόνα και κατά πόσο το δεδομένο επίπεδο κοινωνικοποίησης που προκύπτει από τον καταμερισμό της εργασίας, το ιστορικό επίπεδο πολιτικής συνείδησης και η πραγματική πολιτική θα «ορίσουν» εκείνους τους ορθολογισμούς κατά τον σκοπό, οι οποίοι επιδιώκουν την ακύρωση θεσμών ορθοπρακτικής κοινωνικότητας, ως *volontés particulières* (που πρέπει να περιοριστούν) ή κατά πόσον οι περιορισμένοι αυτοί ορθολογισμοί θα επιτύχουν σε κάποιο βαθμό την επιδίωξή τους, οπότε τα ορθοθεσμικά περιεχόμενα χάνουν την κατηγορητική, κατά τον «τρόπο», ιδιότητα της «πραγματικότητας» και αποκτούν τον χαρακτηρισμό ρυθμιστικών ιδεών, δηλ. «δυνατοτήτων» που οι δρώντες οφείλουν να πραγματοποιήσουν μέσω πολιτικής ορθοπραξίας.

Το ότι ισχύει ένα ορθοπρακτικό πλαίσιο προσανατολισμένο προς την ιδέα της κοινωνικότητας των όρων του πράττειν ως αίτημα συνειδητής ρύθμισης των όρων αυτών (ως ρυθμιστική ιδέα) και όταν η πρόταση αυτή δεν βρίσκει την συμφωνία όλων των επιμέρους δρώντων (θεωρία της *volonté générale*) συ-

νάγεται κατά την «φύση του πράγματος» από την κοινωνικότητα του πράττειν ως προτιμητέο περιεχόμενο ορθοπρακτικού κανόνα από τα σχετικιστικά παραγόμενα περιεχόμενα του κάθε φορά ατομικού συμφέροντος. Το «προτιμητέο» συνάγεται από το ότι και στο εγωιστικό περιεχόμενο θα εισαχθεί ο κοινωνικός καθορισμός (ανάγκη ρύθμισης ενός γενικού κοινωνικού πλαισίου) ως «δική του» προϋπόθεση και ιστορικοκοινωνικό όριο του (προϋπόθεση και όριο που αναφέρονται στην διατήρηση της κοινωνικής ζωής). Δηλ. το αίτημα της κοινωνικότητας μπορεί για ουσιώδεις λόγους να προβληθεί και «αντέχει», για όσους το προβάλλουν έστω και αν δεν μπορεί να γίνει πλήρως αποδεκτό οπότε μπορεί να θεωρηθεί ότι ορισμένοι συνομιλητές «επιλέγουν» να αποχωρήσουν από την συζήτηση πριν επιτευχθεί συναίνεση για την ορθότητά του, «καθυστερώντας» έτσι την υλοποίηση της ρυθμιστικής ιδέας. Προς την κατεύθυνση αυτή χωρεί μία «μετατροπή» των θεμάτων «ταξικής ηθικής» σε θέματα ορθοπραξίας προσανατολισμένης προς ρυθμιστικές ιδέες. Στην ανακατασκευαστική αυτή διαδικασία διατηρούμε την αναφορά των ορθοπρακτικών περιεχομένων προς τον καταμερισμό της εργασίας, ως υλικότητα και υποστήριγμα των ορθών ρυθμίσεων, χωρίς να την συνδέουμε με ένα εκ των προτέρων δεδομένο έγκυρο υποκείμενο (αυθεντική τάξη καθεαυτή) που πράττει ορθά με ιστορικοτελεολογική δεσμευτικότητα.

5. Ορθοί θεσμοί και κοινωνικές πρακτικές

Τα αιτήματα της έλλογης κανονιστικότητας που αναφέρονται στο επίπεδο εξασφάλισης και βελτίωσης της κοινωνικής ζωής συνοδεύονται σε συγκεκριμένες κοινωνίες από αιτήματα εξασφάλισης των διαδικασιών πρόσβασης των δρώντων προς τις αποφάσεις που ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή, ιδιαίτερα από αιτήματα εξασφάλισης διαδικασιών νομιμότητας, ελευθερίας του λόγου και της κριτικής, της εξασφάλισης ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και ελευθεριών και πολιτικών δικαιωμάτων που εγγυώνται σύμπραξη στις διαδικασίες διακυβέρνησης (άμεσα ή με επιλογή των κυβερνώντων). Στο ορθοπρακτικό ιδεώδες, στην πιο αφηρημένη του μορφή, υφίσταται ενότητα «ζωής γένους» και της πρακτικής (δραστηριοποίησης) που την εξασφαλίζει. Η πλευρά της συνειδητής δραστηριότητας αποτελεί έκφραση αυτονομίας του πράττειν που κατευθύνεται στην αναπαραγωγή της κοινωνικής ζωής, ελεύθερη επικοινωνία και αυτοκυβέρνηση, κάθε δε «κομμάτι» πρακτικής ταυτίζεται με ένα «κομμάτι» ελεύθερης θέσμησης κανόνων. Στις ιστορικές κοινωνίες η ενότητα αυτή δεν είναι πραγματοποιημένη, από δε την πλευρά της πρακτικής, δίπλα σε συνειδητές πρακτικές κατισχύουν μερικά συνειδητές ή και ασύνειδες πρακτικές (που στηρίζονται μερικά σε κατανόηση των συνεπειών τους, από ορθοπρακτική άποψη, ή και που δεν στηρίζονται σε μία τέτοια κατανόηση). Έτσι σε σύγχρονες κοινωνίες δυτικού τύπου, στη βάση του χωρισμού οικονομίας και πολιτικής η ελευθερία του αναπαραγωγικού πράττειν είναι συνδεδεμένη: α) με θεσμοποιημένη εξατομίκευση του οικονομικού πράττειν «ακυ-

ρωτική» (του ορθοπρακτικού ιδεώδους) της συλλογικής συνειδητής πρακτικής που κατευθύνεται στην κοινωνική αναπαραγωγή β) με χωριστές κινητοποιήσεις και πρακτικές κατοχυρωμένες εν μέρει θεσμικά σε «κοινωνικά δικαιώματα» και σε πολιτικούς θεσμούς για την συμπληρωματική προς το ασύνειδο επιμεριστικό πράττειν συνειδητή ρύθμιση μίνιμουμ εγγυήσεων αναπαραγωγής των μελών της κοινωνίας. γ) Η προσωπική αναζήτηση «νοήματος ζωής» θεσμικά διακρίνεται από την κοινωνικότητα των όρων της και προβάλλει χωριστά ως (ορθοπρακτική) διεκδίκηση διαφύλαξης της απέναντι στην απειλή «επιβολής νοήματος» από κατισχύοντες θεσμούς. δ) Η ελευθερία της γνώμης και της κριτικής είναι χωρισμένες από τα μέσα διόρθωσης, βάσει της κριτικής, δεδομένων θεσμών και μπορούν επί πολύ να ασκούνται αναποτελεσματικά, έστω και αν οδήγησαν σε προτάσεις για ορθότερες ρυθμίσεις. ε) Η ελευθερία της αυτοκυβέρνησης βρίσκεται σε διάκριση από το αναπαραγωγικό πράττειν και παίρνει τις ιστορικές μορφές της θέσμησης απαγορεύσεων προνομιακής μεταχείρισης ορισμένων μελών του πολιτικού συστήματος εκ μέρους του κράτους (ισότητα) και του «ελεύθερου» καθορισμού από τους πολίτες των νομικών κανόνων, μέσω της δραστηριοποίησης επιμερισμένων μηχανισμών (πολιτικών κομμάτων και ομάδων πίεσης) που επιδρούν σε κοινοβούλια και εκτελεστικές εξουσίες στα πλαίσια συστήματος χωρισμών (χωρισμός των εξουσιών, χωρισμός αντιπροσώπων και αντιπροσωπευομένων).

Τα περισσότερα από αυτά τα περιεχόμενα της ελευθερίας του πράττειν είναι άζια (παρά την κριτική στις χωριστικές μορφές, τις οποίες ιστορικά παίρνουν), να βρουν υπεράσπιση από ορθοπρακτική άποψη: όσο υπερισχύει ο κίνδυνος να λάβει χώρα άρση των χωριστικών μορφών τους, με *εγκατάλειψη* ορθοπρακτικών αρχών (λ.χ. να γίνει επανένωση του οικονομικού με το πολιτικό σε πλαίσια αυθαίρετης διακυβέρνησης που θεσπίζει οικονομικά προνόμια) η υπεράσπιση συμπίπτει και με την αποδοχή των χωριστικών πλαισίων οριοθέτησης δικαιωμάτων και διαδικασιών. Εφόσον ένας τέτοιος κίνδυνος εκλείπει προβάλλει η κατάδειξη ενός πυρήνα ελευθερίας στις κοινωνικές πρακτικές και ως αίτημα σχετικοποίησης χωριστικών διαδικασιών μέσα σε ορθοπρακτικά πλαίσια. Διαπλέκεται έτσι το στοιχείο της ιστορικότητας σε κάθε προσπάθεια ανακατασκευής κοινωνικών πρακτικών και αξιολόγησής τους ως ορθών. Κατά την ανακατασκευή αποσπάται η κάθε πρακτική από την άμεση γειτνίαση με όλες τις άλλες πρακτικές (δηλ. διαρρηγνύεται το αντικείμενο της ιστοριστικής προσέγγισης) και ορίζεται το «δίκιο» της σε σχέση με το «δίκιο» των άλλων πρακτικών, εφόσον δε δεν βρίσκει «δίκιο», αλλά παρ' όλα αυτά κατισχύει, ορίζεται κατά πόσον στηρίζει ή εμποδίζει τις δικαιωμένες πρακτικές.

Η ανακατασκευή αυτή ως ιστορικοθεωρητικό εγχείρημα κατανοεί ιστορικά θεσμικά πλαίσια ως πεδία εκδήλωσης του ουσιαστικού κοινωνικού συμφέροντος σε σχέση με τις μορφές και πρακτικές συγκρότησής του και τις μορφές διαλόγου και κριτικής που μεσολαβούν αυτές τις πρακτικές. Λ.χ. διαφύλαξη της κοινωνικής συνοχής με το προαστικό κρατικό *imperium* που μεσολαβείται από συμβούλια «ακρόασης» των ενδιαφερομένων νομικών τάξεων· θέσμηση αστικής νομιμότητας (Κράτος Δικαίου) που συνοδεύεται από κοινοβουλευτι-

κές συζητήσεις και ελέγχους καθώς και με την λειτουργία αστικής δημοσιότητας· «συμπλήρωση» των κοινοβουλευτικών μηχανισμών σε ώριμες αστικές κοινωνίες, όπου εκδηλώνονται και ισορροπούνται επιμερισμένα κοινωνικά συμφέροντα, με κινήματα προστασίας της «κοινωνικής ουσίας» με επιμερισμένη μορφή («περιβαλλοντολογικά» κινήματα), καθώς και με διεκδικήσεις κοινωνικών δικαιωμάτων κλπ. Δεδομένου ότι τα πρακτικά αιτήματα και οι πρακτικές υλοποιήσής τους έχουν την αντιστοιχία τους σε ιστορικές θεσμοθετήσεις κατά τη σύσταση και εξέλιξη της δομής ιστορικών αστικών κοινωνιών, αποτελούν ταυτόχρονα «λειτουργικά» στοιχεία αναπαραγωγής των κοινωνιών αυτών και εν πολλοίς ορθοπρακτικά περιεχόμενα. Με την πρώτη τους δε ιδιότητα μπορούν, σε μία διαδικασία ανακατασκευής, να κατανοηθούν ως δομικά στοιχεία «στήριξης» του ίδιου τους του ορθοπρακτικού χαρακτήρα, ή να στηρίζουν άλλα αιτήματα. Έτσι η ιδέα της νομιμότητας περιέχει την αφηρημένη λειτουργική ιδέα της υπολογισιμότητας του πράττειν της εξουσίας για τα άτομα (Max Weber¹⁸), της εξασφάλισης μέσα στην κοινότητα καθώς και την ιδέα της ισονομίας («ισότητα»), όπως έγινε αίτημα με την ανάδυση των αστικών κοινωνιών. Από πλευράς αναπαραγωγής των κοινωνιών αυτών πολλές από τις θεσμοποιήσεις που «συμφωνούν» με την ιδέα της ελευθερίας, είναι αυτές που εγγυώνται ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων και της εργασίας, ελευθερία των συμβαλλομένων στην αγορά, σύναψη συμβάσεων (και της σύμβασης εργασίας, άρα και της «εκμετάλλευσης» με την μαρξική έννοια), είναι άρα συστατικοί όροι της αναπαραγωγής αυτής. Εξ άλλου οι ελευθερίες του ατόμου και του πολίτη, όπως οι ελευθερίες του λόγου, της κριτικής, του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι και της προστασίας της προσωπικότητας υποτίθεται ότι λειτούργησαν ως σκληρός πυρήνας ρυθμίσεων σε κοινωνίες ελεύθερης ανάπτυξης των οικονομικών δυνάμεων που εγγυώνται ότι ο έλεγχος της πολιτικής εξουσίας έχει περιέλθει και θα παραμείνει στους εκπροσώπους των δυνάμεων αυτών. Σε σύγχρονες αστικές κοινωνίες, όπου έχει μειωθεί το στοιχείο του ανταγωνισμού υπέρ του στοιχείου της οικονομικής συγκέντρωσης και της ισχυροποίησης της εκτελεστικής εξουσίας ένα μέρος των αιτημάτων αυτών έχει χάσει την άμεση λειτουργικότητά του και παραμένει ως πλέγμα αρχών που «ανθίστανται» στην σχετικοποίησή τους και προβάλλονται ορθοπρακτικά έστω και με μειωμένη την ισχύ των δομών υποστήριξης («εν αναμονή» σχηματισμού νέων συνειδητών συσχετισμών υποστήριξης). Μπορούν δηλ. οι περισσότερες από αυτές τις αρχές να υποστηριχθούν από την ορθοπρακτική ανακατασκευή σε σχέση με «ορθοπρακτικούς τύπους», όπως αυτούς που προτείναμε, δηλ. σε σύνδεση μίας ορθοπρακτικής αρχής με τις ιεραρχίες και πολιτικές που προκύπτουν από το επίπεδο ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας και της πολιτικής συνείδησης στην συγκεκριμένη ιστορική κοινωνία.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προβληματική μας παρουσιάζει η κατοχύρωση της ελευθερίας του λόγου και της κριτικής που είναι εγγύηση ότι η «ιστορική δυνατότητα» έλλογης κανονιστικότητας θα μπορεί να διαγνωστεί και να κατονομαστεί δημόσια ως τέτοια. Και ο όρος αυτός, όπως έχει ήδη διαγνώσει ο Kant για την εποχή του, μπορεί να έχει (λειτουργιστική) «υποστήριξη» σε

πραγματικές κοινωνικές διαδικασίες. Α.χ. όπου δεν είναι διευρυμένο το νομιμοπολιτικό πλαίσιο κανόνων και δικαιωμάτων στον ιστορικά «δυνατό» βαθμό το κοινωνικό σύστημα υποτίθεται ότι παρουσιάζει «επιπλέον» τριβές και «επιπλέον» εντάσεις που το θέτουν σε ανισορροπίες. Έτσι σε σύστημα ελευθερίας της αγοράς, με αυταρχική μορφή διακυβέρνησης οι αποφάσεις τείνουν να προκύπτουν από συνεννοήσεις ορισμένων κύκλων οικονομικών συμφερόντων και κυβέρνησης και τείνουν να αποκλείονται από τις διαπραγματεύσεις οι μικροαστοί, εργαζόμενοι κλπ. Ο αποκλεισμός αυτών των τάξεων μπορεί να δημιουργήσει, έναντι της δυνατότητας ρυθμίσεων που προϋποθέτουν την συμμετοχή τους, δυσχέρειες στο σύστημα, δεδομένου ότι με τον αποκλεισμό δεν μπορούν να αποκατασταθούν λειτουργικές εξισορροπήσεις βάσει του πραγματικού συσχετισμού των δυνάμεων και δεδομένου ότι αντίστοιχα σε όσους αποκλείονται εμφανίζονται εξ ορισμού όλες οι αποφάσεις ως αποξενωμένες από αυτούς (ενώ στην περίπτωση, έστω και οριακής συμμετοχής, ένα μέρος των αποφάσεων θα μπορούσε να αναγνωριστεί ως «αναγκαίο», άρα «δικό τους» και έλλογο), και αυξάνει έτσι η αντίδρασή τους κατά του πολιτικού συστήματος γενικά. Ενώ μία «φιλελευθεροποίηση» που εμφανίζεται ως «ιστορικά δυνατό» αίτημα, δηλ. το στοιχείο της εγγύησης ελευθεριών και επικοινωνίας λειτουργεί και ως ένα είδος «εγγύησης» ότι εξισορροπήσεις μεταξύ των πιο διαφορετικών συμφερόντων και ταξικών συγκροτημάτων είναι δυνατές και πραγματοποιούνται διαρκώς μέσω του πολιτικού συστήματος, πράγμα που παρέχει λειτουργική σταθεροποίηση και αντίστοιχα την κατ' εξοχήν νομιμοποιητική βάση συγχρόνων πολιτικών συστημάτων (σε αντίθεση με την εποχή του Macchiaveli και του Hobbes, όπου η νομιμοποιητική βάση εξηντλείτο στην παροχή ειρήνευσης και εξασφάλισης της κοινωνικής ουσίας).

Ορθοπρακτικά ωστόσο η εξασφάλιση του πλαισίου των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να στηριχτεί (και ανεξάρτητα από την συνεισφορά του στη συγκρότηση συγκεκριμένων κοινωνικών συσχετισμών και ισορροπιών) μέσα από τον ορθοπρακτικό συλλογισμό. Διότι αποτελεί κατ' ευθείαν αίτημα, από τη σύσταση ορθοπρακτικού τύπου να μην εκλείψει η ελεύθερη έκφραση υποκειμενικών πρακτικών που απειλούνται από άλλες ισχυρότερες υποκειμενικές πρακτικές είτε και από ψευδώς συγκροτημένες *volontés générales*, αλλά να διατηρηθεί: α) ως όρος που κάνει δυνατή την αναζήτηση από τα κοινωνικά υποκείμενα τρόπων άρσης του χωρισμού τους από τα άλλα υποκείμενα και από την υποστασιοποιημένη κοινωνική αντικειμενικότητα. β) Ως συγκεκριμένη έκφραση, έστω και μέσα σε αλλοτριωτικές - χωριστικές συνθήκες «υποκειμενικών αναγκών»¹⁹ που παρουσιάζουν πολυειδεια ανάλογα με τις κοινωνικές σχέσεις, τις διαφορετικές κατευθύνσεις των ατομικών βουλήσεων και τις μορφές της υποκειμενικής φαντασίας.

Αυτή η διάσταση προστασίας της υποκειμενικότητας απέναντι σε θεμελιώσεις που δικαιολογούν σκοποθεσίες της κοινότητας έχει ιδιαίτερος υπογραμμισθεί στα πλαίσια μίας θεωρίας δικαιωμάτων (πρβλ. λ.χ. το «δικαίωμα» της ηθικής ανεξαρτησίας), ως περιορισμών του ανεξέλεγκτου κοινωνικού «ωφελιμισμού»²⁰. Η προσέγγιση αυτή του θεωρητικού ζητήματος της θεμελίωσης

των δικαιωμάτων δεν παρέχει κριτήρια εντοπισμού της σχέσης των δικαιωμάτων με τις λοιπές ορθοπρακτικές αρχές, ούτε κριτήρια αξιολόγησης του βαθμού ενεργοποίησης δικαιωμάτων σε ιστορικές κοινωνίες. Τέτοια κριτήρια μπορούν να «παραχθούν» κατά την ιστορική εξέταση, ανακατασκευή και κριτική του νοήματος των δικαιωμάτων είτε ως τύπων κατοχύρωσης των δρώντων απέναντι στην αυθαιρεσία της εξουσίας είτε και ως τύπων κατοχύρωσης της πρόσβασης της εξατομικευμένης υποκειμενικότητας προς το υποστασιοποιημένο αποτέλεσμα της κοινωνικής εργασίας σε κοινωνίες χωρισμού του κράτους από την οικονομία της αγοράς. Μπορούν θεωρητικά να παραχθούν, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε, με την κατασκευή ενός ορθοπρακτικού μοντέλου, όπου συνδέονται τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της χωριστικής κοινωνίας με την πραξολογική ιδέα υπέρβασης των χωριστικών διαδικασιών. «Σιγουρεύονται» δε κάθε φορά επιχειρήματα για την ισχυροποίηση δικαιωμάτων καθώς «ακουμπούν» σε λειτουργιστικά επιχειρήματα που τα συνοδεύουν, αλλά ισχύουν και χωρίς λειτουργιστική υποστήριξη ως κομμάτι μιάς ορθοπρακτικής επιχειρηματολογίας. Στο παιχνίδι αυτό θεωρητικής κατασκευής και υποστήριξης της μπορεί κάθε φορά να ζυγιστεί το βάρος κάθε αξίωσης που επιδιώκει να αναγορευτεί σε δικαίωμα, ιδίως σε περιπτώσεις σύγκρουσης αντιτιθεμένων αξιώσεων και να εντοπιστεί ο σκληρός πυρήνας δικαιωμάτων που δεν μπορούν κατ' ουδένα τρόπο, από ορθοπρακτική άποψη, να θιγούν (λ.χ. η ελευθερία του λόγου ή το δικαίωμα στην επιβίωση και για όσους είναι αποστερημένοι από τα μέσα προς αυτήν). Αλλά μπορεί να διερευνηθεί και το «περιβάλλον» του ισχύοντος πλαισίου δικαιωμάτων, δηλ. η σχέση ενεργοποιημένων δικαιωμάτων προς ανενεργά δικαιώματα και από τη διερεύνηση να θεμελιωθεί η κριτική στην «ποιότητα» των ενεργοποιημένων δικαιωμάτων (λ.χ. όταν ενεργοποιείται «δικαίωμα στην πορνογραφία» και δεν ενεργοποιείται «δικαίωμα στην επιβίωση»).

Η ορθοπρακτική κατασκευή θα στραφεί προς την περιγραφή όρων διαφύλαξης δικαιωμάτων και προς την κριτική της «κατάχρησής» τους, το τελευταίο όταν θιγούν συλλογικά επιτεύγματα και εξασφαλίσεις που εκφράζουν τη συνείδηση κοινωνικότητας και το επίπεδο έλλογης ρύθμισης στην δεδομένη κοινωνία. Θα στραφεί στην διατύπωση αιτημάτων άρσης του χωριστικού στοιχείου του δικαιώματος και της κοινωνικής θέσμησης, εξετάζοντας υπό τι όρους θα εξασφαλισθεί ότι κατά την διαδικασία άρσης θα αποφευχθούν καταστάσεις όπου η υποκειμενικότητα θίγεται στον πυρήνα ελευθερίας της. Με την έννοια αυτή η ορθοπρακτική κατασκευή συμπυκνώνεται για την υποκειμενικότητα σε αξίωση «διεύρυνσης» του πρακτικού της πεδίου πέραν του δικαιωματικού, χάριν του συνειδητού κοινωνικού πράττειν, αλλά και χάριν της θεωρίας. Αυτό το διέγνεσε ο κλασικός φιλελευθερισμός του Α. Smith, που συνέδεσε την ιδέα της «συμπάθειας» με τη λογική του καταμερισμού της εργασίας σε σύγχρονες κοινωνίες. Από το γεγονός ότι το κόστος για την εκπαίδευσή μου ήταν «κοινωνικό» δεν θίγεται τυπικά ο σκληρός πυρήνας του δικαιώματός μου να χρησιμοποιήσω την εκπαίδευσή μου για οποιοδήποτε σκοπό ιδιωτικού χαρακτήρα. Μπορεί όμως να συναχθεί ορθοπρακτικά πέραν

του δικαιώματος «δέσμευση», από την ίδια την σύνδεση του ορθού πράττειν με την κοινωνικότητα, να αγωνίζομαι για δημοκρατικές διαδικασίες (σύσταση *volonté générale*) που επιτρέπουν την καλύτερη κατανομή των κοινωνικών πόρων και την αριστοποίηση της κοινωνικής σκοποθεσίας, δηλ. δέσμευση «επιστροφής» της εξατομικευτικής μορφής στην κοινωνική της σύσταση και ανασυγκρότησης της ως ορθοπρακτική στρατηγική²¹.

Μία από τις δυσχερέστερες ορθοπρακτικές επιλογές αναφέρεται στον τύπο σύστασης της κοινωνίας μέσα από την ατομική ιδιοκτησία και θεματοποιείται εδώ ως κριτική του «δικαιώματος» της ιδιοκτησίας. Η δομή του συστήματος της ιδιοκτησίας, όπως υποστηρίζαμε, δεν μπορεί να τεθεί ως αντικείμενο «αφηρημένης άρνησης» απέναντι στο πολιτικό πράττειν, αλλά πρέπει προηγουμένως να διερευνηθεί ο χαρακτήρας του συστήματος αυτού ως ιστορική μορφή του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και η συμβολή του στον ορθοπρακτικό συλλογισμό ως «δομή υποστήριξης» του πράττειν. Στον ορθοπρακτικό τύπο η αιχμή του πράττειν κατευθύνεται στην σχετικοποίηση του ατομικού χαρακτήρα της ιδιοκτησίας (οπότε έμμεσα συντελεί στην σχετική της νομιμοποίηση ως «ανεκτής υπό όρους»). Με την έννοια αυτή τα δικαιώματα στην ιδιοκτησία δεν νομιμοποιούνται άμεσα από τον ορθοπρακτικό συλλογισμό, σε αντίθεση με την φιλελεύθερη θεωρία (πρβλ. λ.χ. Κάντ στην: «Θεωρία του Δικαίου» που θεωρεί την ιδιοκτησία μορφή πραγματοποίησης του έλλογου ορθοπρακτικού συλλογισμού και συγκεκριμένα της κατηγορίας της σχέσης «ουσίας»²²), αλλά «λαμβάνονται υπ' όψιν» ως δομή πραγματικότητας (η προβληματική αυτή βρίσκει, με συγκαλυμμένη και «αλλοτριωμένη» μορφή, έκφραση στην αντιπαράθεση ατομικού «δικαιώματος» ιδιοκτησίας και κοινωνικών δικαιωμάτων που την σχετικοποιούν, στη συνταγματική θεωρία). Στον ορθοπρακτικό δηλ. συλλογισμό περιέχεται η κριτική της ανάμειξης ενός επιχειρήματος «πραγματικότητας» κοινωνικών σχέσεων με ένα επιχείρημα ορθού πράττειν, δηλ. της ανάμειξης της αναγνώρισης της πραγματικότητας του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας στη βάση της ατομικής ιδιοκτησίας και του αιτήματος της ελευθερίας του υποκειμενικού πράττειν. Η κριτική λαμβάνει υπ' όψιν ότι ιστορικά οι δύο αυτές διαστάσεις αναπτύχθηκαν σε αντιστοιχία και ότι η αποσύνδεσή τους δεν είναι απλώς θεωρητικό ζήτημα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει για την κριτική ένας τύπος οιοει «υπερβατολογικής» θεμελίωσης της ορθοπραξίας στη βάση της ανάμειξης ελευθερίας και ιδιοκτησίας στην θεωρία του J.S.Mill²³. Ο Mill θεωρεί τις αξίες της ελευθερίας και της κριτικής ως δεσμευτικό πλαίσιο αξιολόγησης όλων των ιστορικών (εξουσιαστικών) θεσμικών πλαισίων. Πιστεύει ότι σε μία διαδικασία ανακατασκευής των θεσμών σε κριτική αναφορά τους προς τις αξίες αυτές παρέχεται για τους κοινωνικά δρώντες και το μεγαλύτερο κοινωνικό «όφελος» που συνίσταται στην ανάπτυξη των ηθικών και πνευματικών τους δυνάμεων. Η θεμελίωση αυτή, η οποία αρχικά δεν φαίνεται να ευνοεί την ανάμειξη της ιδέας της ελευθερίας και της ιδιοκτησιακής σχέσης είναι ωστόσο «ασθενής», διότι μετριάζεται από συστηματική ενίσχυση του αντιπάλου επιχειρήματος υπέρ του «παγώματος» του νυν ισχύοντος συστήματος δικαιωμάτων (που χα-

ρακτηρίζεται από την ιδιοκτησιακή σχέση). Η ενίσχυση αυτή γίνεται με την προνομιακή εφαρμογή της αρχής του σεβασμού της ελευθερίας του άλλου που οδηγεί στο να περιλαμβάνεται στην αρχή αυτή και η ελευθερία του να αποχωρεί από τον διάλογο, όταν αυτός οδηγήσει στην κριτική του ισχύοντος συστήματος δικαιωμάτων. Έτσι η ελευθερία γενικώς φαίνεται να περιλαμβάνει ειδικά και την ελευθερία του κάθε δρώντος να μην πείθεται για την περαιτέρω εφαρμογή της κριτικής αρχής. Αναγνωρίζεται δηλ. από την θεωρία ισότιμο status στην *volonté particulière*, καθ' όσον η θεωρητική αφετηρία της κατασκευής προϋποθέτει άκριτα την κτητική εξατομίκευση ως πυρήνα ελευθερίας. Αναγνωρίζει δηλ. την «τελευταία δυνατή» στάση του αντιπάλου (την καταφυγή του στον «ατομισμό») ως μη περαιτέρω αναγώγιμη. Από την πλευρά του θεωρητικού είναι σαν να λέει: δεν θέλω και δεν επιτρέπεται να εφαρμοστούν οι αρχές μου (να γίνει ό,τι θεωρώ ορθό), δηλ. η άρση συστημάτων προνομίων που θίγουν το κοινωνικό όφελος και την κοινωνική ελευθερία, γιατί εξ ίσου ορθό θεωρώ να προστατευτεί η ελευθερία με τον ισχύοντα εξατομικευμένο τρόπο εκδήλωσής της. Οπότε θα οπλίσω με veto την ελευθερία του αντιπάλου επιχειρήματος να διακόπτει τον διάλογο όποτε αμφισβητείται η ίδια η χωριστική βάση στην οποία θεμελιώνει το «δικαίωμά» του.

6. Ιστοριοφιλοσοφική διάσταση της ορθοπραξίας

Υποστηρίξαμε ότι κάθε ορθοπρακτικό επιχείρημα θα πρέπει να ανατρέξει σε ένα αφηρημένο αξιολογικό πλαίσιο, δηλ. στην ιδέα της ελεύθερης κοινωνικότητας και να συνδέσει την ιδέα αυτή με την ιδέα ενός ορθού πολιτικού πλαισίου αμέσως προηγούμενων θεσμών, να ανεχθεί δηλ. «προς στιγμήν» μερική ακύρωση της συντέλεσης της πρώτης ιδέας, όπου αυτό είναι αναγκαίο, προς το συμφέρον της ακύρωσης ιστορικών χωριστικών θεσμοποιήσεων. Η ανάλυση αυτή συμπίπτει με την κριτική της φορμαλιστικής έννοιας του γενικού, δεδομένου ότι το γενικό ως αφηρημένος κανόνας μπορεί να οδηγήσει και σε γενικεύουσα φετιχιστική σύνδεση όλων των επί μέρους χωριστικών και εξατομικευμένων στοιχείων με το κοινωνικό, ενώ η ορθοπρακτική διαδικασία οδηγεί σε αποσύνδεση των στοιχείων αυτών και σε θεσμοποίηση («καλή» γενίκευση) αυτής της τελευταίας αποσύνδεσης, δηλ. σε θεσμοποίηση χωρισμού των κακών συνδέσεων. Τέλος η κριτική του φορμαλισμού επεκτείνεται και στην κριτική της έννοιας του γενικού ως εμπειρική γενική συναίνεση για μία θεσμοποίηση (*volonté de tous*) εγείροντας το αίτημα κάθε φορά να εξετάζεται και να ελέγχεται ορθοπρακτικά η κοινωνική σχέση, στη βάση της οποίας προκύπτει συναίνεση, καθώς και το περιεχόμενο της συναίνεσης. Το αίτημα αυτό «μετέχει» της ιστορικότητας, χωρίς όμως να είναι ιστοριστικό μια και το έλλογο πλαίσιο προβληματικής που περιγράψαμε «αντέχει» σε αλλαγές ιστορικών συνθηκών σκοπεύοντας σε γενίκευση των πρακτικών και των θεωρητικών επεξεργασιών της ιστορικής εποχής που «τυποποιούνται» αναφορικά με τις ευκαιρίες ορθού πράττειν, καθώς αυτές ιστορικά προκύπτουν.

Οι ορθοπρακτικές ιδέες της ελευθερίας και της κοινωνικότητας βρίσκονται ως αίτημα σε ενότητα, αλλά σε πραγματικές κοινωνίες βρίσκονται σε εντασιακή σχέση της οποίας ο χαρακτήρας ορίζεται από τον ιστορικό καταμερισμό της εργασίας, τη σχέση σύγχρονου και παραδοσιακού σε μια κοινωνία, τον τύπο και τον βαθμό οργανωμένης πολιτικής διεκδίκησης κλπ. Ορθοπρακτικά μπορούν να μετατραπούν οι ιστορικές σχέσεις από τους δρώντες σε πρακτικά προβλήματα, να ιεραρχηθούν κατά προτεραιότητα διεκδίκησης και να οργανωθούν έτσι σε πρακτικούς τύπους που βρίσκονται στη βάση κοινωνικοπολιτικών προγραμμάτων. Βάσει τέτοιων προγραμμάτων μπορούν να υποστηριχθούν «κοινωνικά συμβόλαια», να εντοπισθούν εμπόδια για την παραγωγή τέτοιων συμβολαίων, να αναπροσδιορισθούν οι όροι τους με την ανάπτυξη των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων και της επικοινωνίας. Το κανονιστικό περιεχόμενο τέτοιων συμβολαίων «πηγάζει» από τον ιστορικό - κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και αντίστοιχα από τους συγκεκριμένους ταξικούς συσχετισμούς σε μια κοινωνία, αλλά θεμελιώνεται αντιστοριστικά ως προς την ένταξή του σε αξιολογικό πλαίσιο που έχει επιτευχθεί στην σύγχρονη εποχή και από την αλληλεπενέργεια συγχρόνων κοινωνιών και εκφράζει με τον τρόπο αυτό μία θεμελιακή, «εννοιακή» ιστορικότητα, στην οποία εντάσσεται το κάθε φορά ιστορικό.

Ωστόσο η παραγωγή τέτοιων κοινωνικών συμβολαίων δεν είναι ιστορικά αυτονόητη, αντιθέτως δε τέτοια συμβόλαια αποδεικνύονται συχνά ως μη ρεαλιστικές κατασκευές στο βαθμό που οι δομές της πραγματικότητας «συμπεριφέρονται» προς τη ρυθμιστική ιδέα κατά τρόπο ώστε να μην φαίνεται ένα έλλογο θεσμικό πράττειν ως «δυνατό» μέσα στους δεδομένους συσχετισμούς των δυνάμεων. Είναι εποχές «δυστυχούς συνείδησης» και παρεμποδισμού διαλόγων όπου τα αιτήματα κριτικής και μεταρρύθμισης των ιστορικών δομών εμποδίζονται από θεσμικά εμπόδια πραγματοποίησης του «σύγχρονου» θεσμικού πλαισίου και όπου πρέπει πρώτα να «αποφασισθεί» ιστορικά η άρση των εμποδίων αυτών μέσω διαδικασιών σύγκρουσης (λ.χ. σε αυταρχικό πολιτικό σύστημα εμποδίζονται οι ισορροπίες μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας που να εξασφαλίζουν τους «ιστορικά δυνατούς» περιορισμούς στην ατομική ιδιοκτησία).

Οι ίδιες οι ιστορικές διαδικασίες σύγκρουσης που θα οδηγήσουν σε δομές υποστήριξης ορθοπρακτικών θεσμοθετήσεων δεν είναι μέρος μιας ιστορικής τελεολογίας που οδηγεί αναγκαστικά σε ορθοπρακτικές ρυθμίσεις, όπως φαίνεται να δέχεται η εγγεληνή φιλοσοφία της ιστορίας. Η εγγεληνή κατασκευή του «Παγκόσμιου Πνεύματος» θεωρήθηκε ότι αποτελεί μία μορφή «αυθεντικής» ιεράρχησης των ιστορικοπολιτικών σκοποθεσιών κατά την αναγκαία διαδοχή τους στην ιστορία και κατά την αναγκαία διαπλοκή τους στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα για την πραγματοποίηση έλλογων περιεχομένων. Η θεώρηση αυτή είναι εν μέρει μόνον ορθή, δεδομένου ότι ο εγγεληνός χωρισμός λογικού και ιστορικού Πνεύματος εισάγει ένα τύπο άρσης της ανάμειξης λογικού και ιστορικού που επιτρέπει ένταξη του κοινωνικο - πολιτικού πράττειν σε διαφορετικά δομημένα λογικο - αξιακά πλαίσια, ανάλογα με τον βαθμό

και την κατεύθυνση ανάπτυξής του. Αντίσταται έτσι η κατασκευή σε μεγάλο βαθμό σε ταυτίσεις του περιεχομένου του ορθού πράττειν με το κάθε φορά συμφέρον ενός ιστορικού «καλού» κράτους. Παρά την αντίσταση αυτή της διαλεκτικής απέναντι σε κυνικές ερμηνείες της δεν επιτυγχάνει να αποκρούσει, στην εγγελιανή της εκδοχή, όλες τις εναντίον της ενστάσεις. Έτσι ο Έγκελς, κατά την μεθοδική ανάπτυξη του θεσμικού πλαισίου της σύγχρονης κοινωνίας ως πλαισίου ορθών θεσμών, κατανόησε το ζήτημα της ελευθερίας κυρίως ως ζήτημα σύστασης έλλογου Κράτους Δικαίου και παραμέλησε την διάσταση των «δικαιωμάτων» και της διαδικασίας νομοποίησης των κυβερνήσεων ως μέρους του ορθοθεσμικού πλαισίου στις σύγχρονες κοινωνίες, θεωρώντας ότι η διάσταση αυτή αυτονόητα ακολουθεί την κρατική λογική και προσαρμόζεται προς αυτήν²⁴.

Η εγγελιανή κατασκευή στηρίχτηκε στη σκέψη, ότι υπάρχει στις σύγχρονες κοινωνίες από την δομή του καταμερισμού της εργασίας και του αντίστοιχου «ισχυρού» κρατικοθεσμικού πλαισίου (που θεωρεί ιστορικά «δεσμευτικό» για τον 19ο αιώνα και με αυτή την έννοια «απόλυτο») εγγύηση διάρκειας και διεύρυνσης των έλλογων κανόνων και έτσι εκ των υστέρων «νοηματοδότηση» όλων των ιστορικών διαδικασιών που οδήγησαν στο ιστορικό τώρα και όσων τώρα διανύονται. Αυτή η πρόβλεψη αντοχής και διεύρυνσης των ελλόγων θεσμικών πλαισίων δεν μπορεί να στηριχτεί από την πλευρά της αντικειμενικότητας σήμερα. Το θεσμικοπολιτικό πλαίσιο του αυταρχικού Κράτους Δικαίου του 19ου αιώνα αμφισβητήθηκε από την τάξη της εργασίας (η οποία αποτελούσε κατά τον Hegel - μαζί με την αστική - την «νομική τάξη» της αστικής κοινωνίας, στην οποία η εγγελιανή κατασκευή αντιπαρέθετε τις αγροτικές και τις αριστοκρατικές - διοικητικές «νομικές τάξεις»). Η έλλειψη πολιτικού συστήματος ελέγχου των κυβερνώντων από τις νομικές τάξεις της αστικής κοινωνίας και ιδίως από τους ιδιοκτήτες (που είναι ταυτόσημη με την έλλειψη θεσμοποιημένων μηχανισμών πολιτικής σκοποθεσίας) οδήγησε ιστορικά σε «τραντάγματα» τις εγγελιανές γερμανικές κοινωνίες απέναντι στις εκσυγχρονισμένες αστικές κοινωνίες που τις ανταγωνίζονταν. Τέτοια «τραντάγματα» απέκτησαν γενικότερο ιστορικοφιλοσοφικό ενδιαφέρον καθώς συνδέθηκαν με το αίτημα διατήρησης της «ουσίας» της ανθρωπότητας, αφού φάνηκε για τον 20ο αιώνα ότι οι τεχνικές δυνατότητες καταστροφής τον αιώνα αυτό προπορεύονται σημαντικά της ανάπτυξης των μηχανισμών ελέγχου. Λ.χ. η βιαιότητα των δύο παγκοσμίων πολέμων πως να ενταχθεί σε τελεολογία σύστασης ελλόγων θεσμών; Από πλευρά αντικειμενικότητας φαίνεται μάλλον να ισχύει ότι δέχεται ο Hegel το 1802 στο «Σύστημα της Ηθικότητας»²⁵, ότι δηλ. υπάρχει εναλλαγή δημιουργίας και καταστροφής. Ισχύει όμως ορθοπρακτικά για τους δρώντες η αναφορά στην ρυθμιστική ιδέα που περιγράψαμε ως δέσμευση για το πράττειν και σε εποχές εχθρικές στο Λόγο να αναφέρονται στα έλλογα κανονιστικά αποτελέσματα που είναι δυνατά και στις πραγματοποιήσιμες αξίες, έστω και αν τα στοιχεία αυτά δεν παρουσιάζονται στις δομές της συγκεκριμένης ιστορικής κοινωνίας. Δηλ. για την περίπτωση που οι όροι πραγματοποίησης μιας «ρυθμιστικής ιδέας» δεν είναι δεδομένοι, έτσι ώστε να είναι

δυνατή η ορθολογική (έλλογη) ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων με ένα μίνιμουμ συναίνεσης των δρώντων, ισχύει παρ' όλα αυτά μία «μετα - ορθοπρακτική» ιδέα που προτάσσει ως ορθή τη δράση για την διαμόρφωση των όρων αυτών. Η σχέση του ορθολογικού προς το ιστορικό στην περίπτωση αυτή δεν διαμορφώνεται οργανικά (εγελιανά), αλλά είναι εξορθολογισμένη μερικά, τόσο από την πλευρά του πράττειν όσο και από την πλευρά του αντικειμένου, καθώς και του αντίστοιχου θεσμολογικού κατασκευάσματος, στο οποίο οδηγεί (πρβλ. λ.χ. την ιδέα ενός σύγχρονου «θεσμού» τυραννοκτονίας με ενεργοποίηση σε δικτατορικά καθεστώτα, που θα είχε ως «νόημα» την διαμόρφωση συνθηκών, στις οποίες να ισχύουν κανόνες που να αποκλείουν την βίαιη πολιτική δράση). Τέτοιου τύπου καταστάσεις δεν είναι περιθωριακές, αλλά κεντρικές σε ώριμες αστικές και μετααστικές κοινωνίες, στις οποίες προκύπτουν «φυσικές καταστάσεις», καταστροφές και «πόλεμοι όλων έναντι όλων» και ρήγματα της κοινωνικής ηθικότητας (όχι ως προτασόμενες, όπως τις φαντάστηκαν ο Locke και ο Κάντ, αλλά ως επόμενες των αστικών κοινωνιών δομές). Αντίστοιχα καταστρέφονται οι τελεολογικές βάσεις της κοινωνικής φιλοσοφίας και εννοούνται ανορθολογικές κατασκευές.

Φαίνεται παράδοξο πως μέσα από τα «μπλοκ» αντιπαράθεσης ταξικών, εθνικών και υπερεθνικών συμφερόντων σε σύγχρονες κοινωνίες προβάλλονται, υπό αλλοτριωμένη μορφή, τα στοιχεία της ιδέας μίας ορθοπρακτικής θεσμοποίησης: Από την μία μεριά το στοιχείο της «κοινωνικότητας» με την αλλοτριωμένη μορφή της ανεξέλεγκτης από την κριτική οικονομικής συγκέντρωσης και γραφειοκρατικής εξουσίας, από την άλλη μεριά το στοιχείο της ελευθερίας του πράττειν υπό την αλλοτριωμένη μορφή του «ατομικού» δικαιώματος πρόσβασης στους όρους και τα αποτελέσματα της κοινωνικής εργασίας.

Από την διάσπαση αυτή και την αντιστροφή της ορθοπρακτικής επιχειρηματολογίας προκύπτει κατ' αντιδιαστολή η αναγκαιότητα της ανασύστασής της ως ενότητας στα πλαίσια ενός στοχασμού για τον βαθμό των ιστορικών επιτευγμάτων σε κάθε κοινωνία που θα εντοπίζει κριτικά τον τρόπο ύπαρξης του επιτεύγματος, όπου αυτό υπάρχει, ή την έλλειψή του. Ορθοπρακτικά (δηλ. σε αναφορά προς μια ρυθμιστική ιδέα ορθών θεσμών που προϋποθέτει κάθε τέτοιος στοχασμός) ο εντοπισμός αυτός μπορεί να πάρει την μορφή της κριτικής του θεσμικού πλαισίου ως «αλλοτριωτικού» του ορθοθεσμικού ιδεώδους ή της κριτικής εναντίον των προσπαθειών άρσης των ήδη εν ισχύ θεσμικών ρυθμίσεων ορθοπρακτικού χαρακτήρα ή της κριτικής στην έλλειψη θεσμοποίησης ορθών ρυθμίσεων (οι οποίες τελευταίες γίνονται κατανοητές ως τελούσες - κακώς - υπό «προσωρινή άρση ισχύος»).

Έτσι η κριτική στην κατάλυση δημοκρατικών θεσμών γίνεται εν ονόματι του ορθοπρακτικού αιτήματος της θεσμοθέτησης ελευθεριών καθώς και διαδικασιών επιλογής και ελέγχου των κυβερνώντων, ενώ η κριτική στην μορφή της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και της ατομικής ιδιοκτησίας γίνεται εν ονόματι της ορθοπρακτικής αξίωσης άρσης του αλλοτριωτικού της χαρακτή-

ρα που εκδηλώνεται μέσα από την διάκριση αντιπροσώπων και αντιπροσωπευομένων και τον χωρισμό εργασίας και ιδιοποίησης.

Σε μία λογική «ιεράρχησης» των δύο ορθοπρακτικών αιτημάτων θα προηγηθεί εκείνο που προσφέρεται κατά την ιστορική διάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων και το επίπεδο ανάπτυξης της πολιτικής συνείδησης άμεσα για να κινητοποιήσει διαδικασίες συναίνεσης για συλλογικές πρακτικές θέσης «ορθών» θεσμών, ενώ τα αιτήματα που «πάνε πάρα πέρα» θα μείνουν «στο φόντο», ούτως ειπείν σε προσωρινή άρση ενεργοποίησης (όταν ούτε καν οι ιστορικοί όροι θέσης τους δεν είναι δεδομένοι). Ιδιαίτερα αντινομική εμφανίζεται σε σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες η ορθοπρακτική συζήτηση για την «ανάπτυξη», όπου προβάλλεται ως ορθοπρακτικό το αίτημα κατάργησης θεσμών «κοινωνικής δικαιοσύνης» (λ.χ. κοινωνικός μισθός) με το επιχείρημα της ενίσχυσης της παραγωγικότητας (στο δεδομένο σύστημα ιδιοκτησίας) σε περίοδο κρίσης. Συνδέεται δηλ. το ορθοπρακτικό επιχείρημα της «διατήρησης της κοινωνικής ουσίας», της συνέχισης και της διεύρυνσης της κοινωνικής παραγωγής, με το αίτημα ξηλώματος θεσμών κοινωνικής δικαιοσύνης που εμφανίζονται ορθοπρακτικά ως «φυσική» έκφραση της κοινωνικότητας της εργασίας. Η αντινομία αυτή ανάγεται στην φύση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η ορθοπρακτική προσέγγισή της θα πρέπει να ακολουθήσει την κριτική σε ιστορικοτελεολογικές αντιλήψεις που αποδεχθήκαμε, δηλ. να αποκλείσει αναφορές σε κάποια «πανουργία του Λόγου» (μεθοδολογική ανάμειξη ορθοπρακτικών αιτημάτων και δομών υποστήριξης) βάσει της οποίας η εμμονή σε θεσμούς κοινωνικής δικαιοσύνης σε περίοδο κρίσης θα μπορούσε να ερμηνευτεί άμεσα ως «ενέργεια επιτάχυνσης» των διαδικασιών κρίσης και, μέσα από αυτές, των διαδικασιών δημιουργίας «ευνοϊκότερων» δομών υποστήριξης ορθοπρακτικών αιτημάτων (αριστερισμός) ή βάσει της οποίας αντίστροφα η εγκατάλειψη και το ξήλωμα τέτοιων θεσμών θα μπορούσε να ερμηνευτεί άμεσα ως ενίσχυση ενός μηχανισμού αναπροσαρμογής και βελτίωσης των υπάρχουσών δομών και έτσι επαναφορά θεσμών κοινωνικής δικαιοσύνης στο μέλλον. Ωστόσο από την ίδια την κριτική της τελεολογίας ως οργανικής σύνδεσης του ορθού πράττειν με το ιστορικό, συνάγεται εδώ μία προτίμηση για εμμονή σε ορθοπρακτικά αιτήματα θέσης θεσμών κοινωνικότητας και για αγώνα για την διατήρησή τους, έστω και αν στα δεδομένα πλαίσια δεν φαίνεται να μπορούν να υποστηριχθούν και δεν φαίνεται να μπορούν να διευρυνθούν άμεσα οι (δεδομένες, περιορισμένες) δομές υποστήριξης. Η προτίμηση αυτή προκύπτει με την μορφή λύσης αντινομίας πρακτικού Λόγου, από το ότι εν αμφιβολία αποφασίζουμε υπέρ του Λόγου και όχι υπέρ κάποιων ανεξέλεγκτων μηχανισμών (με την ελπίδα ότι θα οδηγήσουν στο μέλλον σε έλλογα αποτελέσματα).

Σχηματικά προκύπτει ένα χαλαρό πλέγμα περιπτώσεων, στις οποίες «αντιστοιχούν» ορθοπρακτικές επιλογές. Έτσι σε κοινωνίες δυτικού τύπου με ανεπτυγμένες δομές κοινωνικού κράτους επιδοκιμάζονται οι δομές αυτές ως «ορθές» θεσμικές μορφές συλλογικού κοινωνικού πράττειν κατευθυνόμενου στην κοινωνική αναπαραγωγή, και υποστηρίζεται το αίτημα για επέκτασή τους, για

εγγύηση του συστήματος δικαιωμάτων και για διεύρυνσή του με προώθηση του συμμετοχικού πράττειν σε όλες τις δομές του κοινωνικοοικονομικού και του πολιτικού πράττειν. Κριτικά προς τα επιτευχθέντα προβάλλονται ως «λανθάνοντα» και υπό ενεργοποίηση αιτήματα της άρσης του χωρισμού παραγωγής και οικονομικής απόφασης, της άρσης του χωρισμού οικονομικής και πολιτικής απόφασης σ' όλη την κλίμακα «οργάνωσης» της ορθοπρακτικής ιδέας. Σε δυτικές κοινωνίες με περιορισμένη τη σφαίρα του κοινωνικού κράτους και δομές ιδιωτικοποίησης ή τάσεις επανιδιωτικοποίησης συλλογικών κοινωνικών επιτευγμάτων διερευνώνται με ορθοπρακτικό συμφέρον οι υπολογιστικές και ελεγκτικές λειτουργίες του κράτους (ήδη η ιδέα της υπολογισιμότητας του κοινωνικού οφέλους στον Bentham μαρτυρούσε την ισχύ μίας κοινωνικής αρχής και στο πλέον «φιλελεύθερο» μοντέλο) και αναγνωρίζονται στους μηχανισμούς ελέγχων, ισορροπιών και επιδοτήσεων εκδηλώσεις όχι μόνον προσπαθειών αριστοποίησης του οικονομικού αποτελέσματος, αλλά και έκφρασης της κοινωνικής ανάγκης «διατήρησης» του κοινωνικού όλου, όπως προβάλλει με αλλοτριωμένη μορφή σε κοινωνίες, των οποίων συστατικό στοιχείο είναι η ιδιωτικοοικονομική αρχή.

Ως κριτικό αίτημα προβάλλεται η διεύρυνση της συνειδητής κοινωνικότητας και των διαδικασιών συμμετοχής, η εξασφάλιση των όρων κοινωνικής ζωής για τους δρώντες, με διεύρυνση του συστήματος δικαιωμάτων. Υπό ενεργοποίηση λανθάνουν πλέγματα αιτημάτων, αναφερόμενα στους χωρισμούς του κοινωνικού πράττειν, των διαδικασιών οικονομικής απόφασης και της πολιτικής. Σε κοινωνίες υπαρκτού σοσιαλισμού διερευνάται με ορθοπρακτικό συμφέρον ο βαθμός σύμπτωσης ή απόκλισης του συστήματος κοινωνικοποίησης και του επιπέδου κοινωνικής συναίνεσης αναφορικά με τους τρόπους κοινωνικής συνεργασίας. Διερευνάται ακόμα κατά πόσον οι διοικητικοί μηχανισμοί ρύθμισης του καταμερισμού της εργασίας (λ.χ. του καθορισμού των τιμών ανταλλαγής μεταξύ οικονομικών μονάδων) αποτελούν ορθοθεσμικά πλέγματα, τόσο όσο προς τον χαρακτήρα τους συνειδητής ρύθμισης και συντονισμού του οικονομικού πράττειν όσο και ως προς την προβληματική της εμπλοκής τους με δομές κατεξουσιασμού και κοινωνικής ιεράρχησης. Κριτικά προβάλλεται το αίτημα διαφάνειας των μηχανισμών κοινωνικής συγκρότησης, διεύρυνσης του συστήματος δικαιωμάτων και κοινωνικής συμμετοχής, κοινωνικού ελέγχου της εξουσίας, και, προοπτικά, της άρσης των χωρισμών μεταξύ διεύθυνσης και εκτέλεσης στο κοινωνικοοικονομικό και στο πολιτικό σύστημα.

Σε όλες τις περιπτώσεις που ενδεικτικά αναφέρονται «επιβεβαιώνονται» κριτικά τα αποτελέσματα του κοινωνικού πράττειν που «συμφωνούν» με ορθοπρακτικές αρχές, ενώ εντοπίζονται όσα δεν έχουν πραγματοποιηθεί, τα οποία νοούνται ως (αδικαιολόγητα) τεθέντα σε «προσωρινή» άρση ισχύος, ενώ το πολιτικό πράττειν προσανατολίζεται προς την «επανάθεσή» τους εν ισχύι.

Έτσι η «ορθή» πολιτική πρακτική, ως προς τον αξιολογικό της πυρήνα, μπορεί να κατανοηθεί ως προσπάθεια άρσης της άρσης ισχύος ορθών ρυθμίσεων, η οποία (τελευταία) εντοπίζεται στις αλλοτριωμένες τους μορφές ή στην

παντελή έλλειψή τους. Έχει δε, από αυτήν την κατανόσή της ένα βαθμό απροσδιοριστίας στη γενική της μορφή, οφειλόμενο στην ιστορικότητα και πολυεΐδεια του κοινωνικού πράττειν, του οποίου η συμφωνία με έλλογες ρυθμίσεις επιδιώκεται, κατά πολλαπλά συστήματα προτεραιοτήτων απελευθέρωσης σύμφωνα με την ιστορική διαπλοκή των κοινωνικών σχέσεων. Η απροσδιοριστία αυτή που θεμελιώνει τις ενστάσεις απέναντι σε ιστορικοτεολογικές προσεγγίσεις και δικαιολογεί την στροφή προς μια θεώρηση «αντινομικών» τυπικών του πρακτικού, δεν οδηγεί, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε, σε αδυναμία καθορισμού του ορθού πράττειν: ταυτίζεται μάλλον με την ιδέα ότι ο κάθε φορά καθορισμός του είναι δυνατός με αναφορά σε έναν στοχασμό πάνω στις θεμελιακές διαστάσεις του ορθού πράττειν σε σύγχρονες κοινωνίες και κριτικά απέναντι σε φορμαλιστικές και ιστορικιστικές θεμελιώσεις. Ο στοχασμός αυτός πάνω στο βαθμό επίτευξης και τη μορφή επίτευξης, καθώς και τις μορφές επιδίωξης και τις προτεραιότητες επιδίωξης ορθών θεσμών σε κάθε κοινωνία είναι ο ίδιος σήμερα αίτημα ιστορικοφιλοσοφικό και πολιτικό.

Σημειώσεις

1. Πρβλ. το κείμενό μου για τον Σ. Καράγιωργα: Κ. Ψυχοπαίδης, Η ηθικοπολιτική διάσταση στον Σάκη Καράγιωργα, «Τετράδια» 12 (φθινόπωρο 1985), σελ. 7επ.
2. Πρβλ. την εργασία μου, Κριτική Θεωρία της Πολιτικής: Α. Smith, Αθήνα 1987 (εκδ. Παντείου ΑΣΠΕ), επίσης την εργασία μου: Η υλιστική θεωρία της «δικαίας» ιδιοποίησης, εις: Ν. Αλιμπράντης κ.α. Μελέτες για μια κριτική θεώρηση του δικαίου, Θεσ/νίκη 1985, σελ. 127 επ.. Για την εγγελιανή έννοια του σύγχρονου πρβλ. το βιβλίο μου: Κ. Psychopedis, Geschichte und Methode, Frankfurt a. M (Campus), 1984.
3. I. Kant, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, BA 40 επ.
4. J. Habermas, Theorie des kommunikativen Handelns Frankfurt a.M (Suhrkamp) 1981
5. Χαρακτηριστική για τον συσχετισμό αυτό είναι η βεμπεριανή έννοια του «συμφέροντος» όπως εισάγεται στην § 4. 3 των «Βασικών εννοιών της Κοινωνιολογίας» εις Max Weber, Wirtschaft and Gesellschaft, Köln Berlin 1964 (Tübingen 1965), σελ. 21 (πρβλ. σε σχέση με την έννοια της εξουσίας σελ. 692)
6. πρβλ. J. Habermas, Vorstudien and Ergänzungen zur Theorie des Kommunikativen Handelns, Frankfurt a.M. (Suhrkamp) 1984, σελ. 323 επ. (αναφέρεται κριτικά στον R. Norman, Reasons for Actions, Oxford 1971).
7. Max Weber, op. cit. 164 επ., 425 επ., 1035 επ., 1051 επ.
8. op. cit. σελ. 1060 επ.
9. πρβλ. J. Habermas, Vorstudien, 563 επ.
10. R. Bubner, Geschichtsprozesse und Handlungsnormen, Frankfurt a.M. (Suhrkamp) 1984.

11. Πρβλ. την κριτική των ιστοριστικών θέσεων του R. Bubner από τον J. Habermas εις: *Über Moralität und Sittlichkeit - was macht eine Lebensform «rational»?*, εις: H. Schnädelbach (εκδ.) *Rationalität*, Frankfurt a.M. (Suhrkamp), 1984, σελ. 218 - 235.
12. ορ. cit.
13. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα για μια τέτοια μη - κριτική εισαγωγή ιστορικών θεσμών ως υλοποιήσεων της ορθοπρακτικής ιδέας μπορεί να αναφερθεί η «αυτονόητη» σύνδεση της κατηγορίας της ουσίας και αιτιότητας με τους θεσμούς της ιδιοκτησίας και της σύμβασης στην καντιανή θεωρία του «ιδιωτικού δικαίου» (1797). Η σύνδεση αυτή εισάγει έναν ιδιότυπο θετικισμό του ορθοπρακτικού φορμαλισμού, την οποία επισημαίνει ήδη ο Hegel στο έργο του *Glauben und Wissen* (1802).
14. Η ιδέα «υποστήριξης» ορθοπρακτικών αιτημάτων από πραγματικές διαδικασίες είναι καντιανής προέλευσης και κυριαρχεί τόσο στο κείμενο του 1784 «Ιδέα για μια γενική ιστορία με πρόθεση κοσμοπολιτική», όσο και στο «Η Θρησκεία μέσα στα όρια του Λόγου και μόνον» (1793), με αναφορά αντίστοιχα σε κοινωνικό - οικονομικά και σε παραδοσιακά περιεχόμενα.
15. L. Feuerbach, *Η ουσία του χριστιανισμού* (1841), εκδ. έργων Λειψίας 1849, 3η εκδ., τόμος 7, έκδ. Φραγκφούρτης, 1976, τόμ. 5. K. Marx, το εβραϊκό ζήτημα (1844), έκδ. έργων Marx/Engels ανατολ. Βερολίνου, τόμ. 1, ελλην. έκδοση Οδυσσέας (μεταφρ. Γ. Κρητικού), Αθήνα 1978.
16. I. Kant, *Μεταφυσική των Ηθών AB 35*, K. Marx, *Κριτικές σημειώσεις στο περιθώριο πάνω στο άρθρο ενός Πρώσσου* (1844), έκδ. έργων Marx/Engels τόμ. 1, σελ. 408.
17. Πρβλ. τις αναλύσεις του Marx στον α' τόμο του *Κεφαλαίου*, έκδ. έργων Marx/Engels τόμ. 23, σελ. 249, πρβλ. σχετικά B. Tuschling, *Rechtsform und Produktionsverhältnisse*, Köln, Frankfurt 1976, σελ. 101-114.
18. Max Weber, ορ. cit. σελ. 1037, 1048.
19. Πρβλ. T. W. Adorno, *Negative Dialektik*, Φραγκφούρτη 1976, σελ. 97 επ.
20. Πρβλ. R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Λονδίνο 1984⁴.
21. Αυτή υπήρξε η λογική της επιχειρηματολογίας του Σ. Καράγιωργα μπροστά στο δικαστήριο της στρατιωτικής δικτατορίας, στην οποία αναφέρομαι στο κείμενό μου της υποσημ. 1.
22. I. Kant, *Μεταφυσική των Ηθών*, AB, 59.
23. Ανακατασκευάζω την επιχειρηματολογία του J.S. Mill στη βάση των έργων του «Περί Ελευθερίας» και «Αντιπροσωπευτική Διακυβέρνηση» (J.S. Mill, *Utilitarianism, On liberty, Representative government*, London 1948).
24. Πρβλ. λ.χ. την ένταξη της αρχής της αντιπροσωπευτικότητας στην Λογική του απολυταρχικού Κράτους στην παρ. 308 της εγγελιανής «Φιλοσοφίας του Δικαίου».
25. G. W. F. Hegel, *System der Sittlichkeit, Schriften zur Politik und Rechtsphilosophie* 1923², Hamburg 1967.